

MAGAZINE voor
erfgoedliefhebbers

jrg. 24 nr. 1 ~ april 2025

Zeeuws Erfgoed

Prentknipkunst

Toekomstbestendig
gebruik van
kerkgebouwen

Collectie Zeeland

Erfgoed
Zeeland

← FOTO OMSLAG Alle zeilen bijzetten op een schip van de Stichting Behoud Hoogaars | foto Conny Boersma.

In dit nummer:

- 3

Voorwoord
- 4

Huus ga naer uus om een centje voor een prentje
- 6

Blijvend aandacht voor de toekomst van religieus erfgoed
- 8

Ontdek de rijkdom van het Zeeuwse erfgoed online
- 10

Industriële schatten: kansrijk erfgoed
- 13

Erfgoed, begin er vroeg mee!
- 14

Grensverhalen | 18
Het verhaal van een kanaal
- 18

In het kort
- 20

Trots op mijn monument
De deur naar *Montancourt*
- 24

Een lusthof in een rioleringssleuf
- 26

ZeeuwsFruitMuseum prikkelt de zintuigen
- 28

In beeld
Levende traditie
- 30

Begrijpt de computer binnenkort ook Zeeuws-Vlaamse dialecten?
- 32

Verhalen uit het Zeeuws Archief
Een standbeeld voor Mezger
- 35

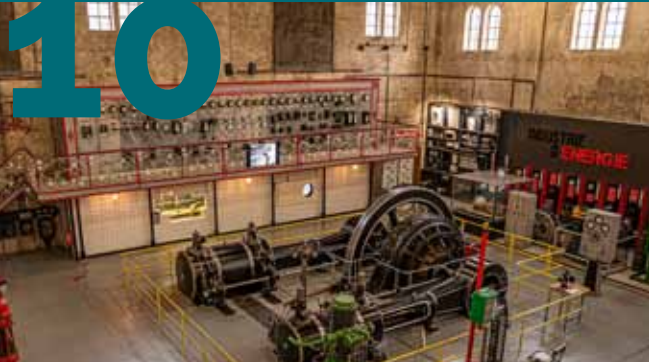
Fotowedstrijd 'Wat betekent erfgoed voor jou?'
- 36

Uit de collectie van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen
Kaart uit 1761 van de rivieren Essequibo en Demerary
- 38

Drieveuren
- 39

Colofon
- 40

MONUMENTaal

↑ Door heel Zeeland kun je herbestemd industrieel erfgoed vinden.

↑ Het ZeeuwsFruitMuseum heeft een metamorfose ondergaan.

VOORWOORD

Wilco Blaak
directeur Erfgoed Zeeland

Rijk!

Sinds zes jaar wonen we met ons gezin in Zeeland. Ik ben dus een echte 'import'-Zeeuw. Het is bijzonder om te ervaren hoe snel je je verbonden voelt met onze prachtige provincie. En eerlijk gezegd, stiekem sluipt er bij ons thuis zelfs een beetje chauvinisme in. Waar we nu op verjaardagen trots vertellen dat we in Zeeland wonen, hebben we in de dertig jaar dat we in Zuid-Holland woonden, nooit zo'n uitspraak gedaan.

Hoe langer we hier wonen, hoe meer we onder de indruk raken van de enorme rijkdom die Zeeland ons biedt. Ook in deze editie van *Zeeuws Erfgoed* komt die rijkdom goed tot uiting. Wat hebben we toch veel moois in Zeeland! Van indrukwekkende monumenten in onze steden en dorpen, tot bijzondere collecties in de vele musea die de provincie rijk is.

Zeeuws erfgoed is meer dan alleen oude gebouwen en mooie objecten – het is diep verweven met wie we zijn. Onze dialecten, oude streekdrachten, tradities, recepten en ambachten zijn geen restanten uit het verleden, maar levendige schakels van onze identiteit.

Erfgoed vormt ons, het zit in ons DNA. Het herinnert ons eraan waar we vandaan komen en geeft richting aan onze toekomst. Door het te koesteren en door te geven, blijven we verbonden met de generaties die ons zijn voorgedaan en de generaties die nog komen.

Levende tradities, zoals ringrijden en de straô, dragen bij aan wie wij zijn als Zeeuwen. Natuurlijk bestaat er niet zoiets als dé Zeeuw, want we zijn stuk voor stuk uniek. Maar één ding kunnen we met zekerheid zeggen: ons gezamenlijke Zeeuwse erfgoed maakt ons rijker dan menige andere provincie.

Veel leesplezier en verwondering over ons rijke erfgoed!

P.S. Kijk ook eens op onze website naar het jaarverslag van 2024. Daarin is veel informatie te vinden over onze werkzaamheden en het Zeeuwse erfgoed.

→ Medewerkers en vrijwilligers van Scheepswerf C.A. Meerman in Arnemuiden herstellen en onderhouden klassieke, oude schepen | foto Wesley Versteeg.

Huus ga naer uus om een centje voor een prentje

Anne Hobbel
adviseur erfgoed Erfgoed Zeeland

Immaterieel erfgoed is een breed begrip. Onder de tradities die hiermee worden aangeduid, valt ook de papierknipkunst. Dit ambacht is niet typisch Zeeuws, maar is er wel eentje dat zijn sporen heeft nagelaten in het Zeeuwse erfgoed.

Op de inventaris van het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) staan tradities die je misschien wel kent, maar niet direct met erfgoed associeert, zoals waterwonen (wonen op een woonboot) en de

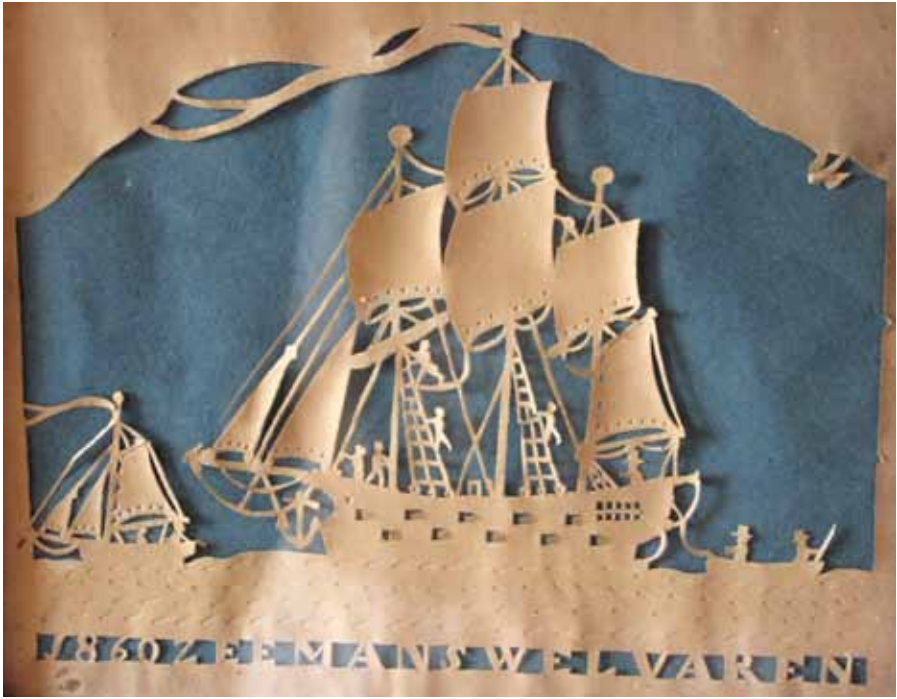
Kinderpostzegelactie. De inventaris bevat regionale tradities, zoals het Schouwse straô-rijden, maar ook nationale tradities zoals Koningsdag. Zo staat ook de traditie van de papierknipkunst op de inventaris van Immaterieel Erfgoed.

Papierknipkunst
Volgens de beschrijving in de inventaris van KIEN is papierknipkunst "de kunst en het ambacht waarbij een knipper met een schaar of mesje vormen uit papier knipt of snijdt". Het oudst bekende Nederlandse knipsel stamt uit 1589. De papierknipkunst wordt (nog steeds) door heel

↓ Davids voorportaal, negen taferelen uit het leven van David | collectie Museum Veere.

Nederland beoefend. Een van de meest gevierde kunstenaars kwam uit Zeeland: Jan de Prentenknipper.

Jan de Prentenknipper
Jan de Prentenknipper was een Zeeuwse volkskunstenaar, die zijn gezin probeerde te onderhouden met zijn bijzondere creaties. Uit de verhalen van tijdgenoten blijkt dat hij een zwaar leven had. Hij had lichamelijke klachten, een pokdalig gezicht en had onechte kinderen met een katholieke vrouw die hij niet kon trouwen omdat hij zelf hervormd was. Jan maakte de indrukwekkendste kunstwerken door met een beiteltje en een mes papier te snijden. Het was dus niet zozeer knippen maar snijden wat hij deed. Hij verwees dan ook naar zichzelf als plaatsnijder. Aan een middelgrote prent was hij ongeveer vier dagen bezig en daarvoor kon hij een rijksdaalder krijgen, toentertijd een schamel weekloon. Hij moest dan ook regelmatig aankloppen bij het burgerlijk ambestuur van Goes om zijn gezin te kunnen onderhouden. Jan maakte veel werken met een Bijbels thema, zowel kleine bijbellegertjes als grotere tempelprenten. Maar hij maakte ook huwelijksprenten, ook wel harteprenten genoemd, dorpsgezichten en prenten van monumentale huizen en hofsteden. In zijn vroege leven was Jan militair, ook dit onderwerp komt regelmatig terug in zijn kunstwerken. Anders dan de meeste creaties van andere Nederlandse papierknipkunstenaars, waren Jans kunstwerken vaak felgekleurd.

Papierknipkunst in Zeeuwse musea
Jan verbleef regelmatig in het Manhuis te Goes. Hoe bijzonder is het dat de kunst van deze "bij leven verguisde zwerver", zoals de Goese archivaris Frank de Klerk hem eens noemde, nu deel uitmaakt van de collectie van het Historisch Museum De Bevelanden, slechts een deur verderop? Ook Museum De Meestooft in Sint-Annaland, Museum Veere, Het Warenhuis in Axel en het Zeeuws Museum hebben werken van Jan de Prentenknipper in hun collectie.

↑ Zeemans welvaren, 1860 | collectie Museum Veere.

Een dierbare prent boven de 'schouwe'
Het leeuwendeel van Jans creaties is in bezit van Zeeuwen zelf. Volgens de overlevering deed Jan eens in de zoveel tijd een van de vele Zeeuwse dorpjes aan, waar hij na het uitgaan van de school de schoolkinderen aansprak: "Jantje is er weer, vraag aan jullie ouders of je een prentje van mij moogt kopen. Ze zijn heel mooi en zij kosten maar twee of vijf cent." Een

ZELF AAN DE SLAG MET PAPIERKNIPKUNST

Scan de QR-codes:

ander verhaal wil dat hij zei: "Huus [kinderen] ga naer uus om een centje voor een prentje." Daarnaast betaalde Jan voor een warme overnachting in het hooi in een boerenschuur of voor een goed bord eten ook vaak met een prentje, dat hij meestal ter plekke maakte. Dit waren vaak kleine prenten, zoals kerkboeklegertjes of een afbeelding van de boerderij waar hij mocht overnachten. Deze knipsels zijn vaak van de ene aan de andere generatie doorgegeven. Dus mocht je op zolder nog een knipsel vinden: gooi het niet weg, maar breng het naar een museum of hang het boven de 'schouwe'.

Bronnen
Klerk, F. de, Kort door de bocht. Een wandeling over kaden en markten en door straten en stegen van Goes, Goes 2010.
Verhave, J. en J.P. Verhave, Jan de Prentenknipper (1798-1870). Zeeuwse volkskunst langs 's Heeren wegen, Goes 1993. Hieruit ook Jans uitspraken. www.immaterieelerfgoed.nl/papierknipkunst www.knipperlexicon.nl

← Landing van de Engelsen in 1809 | collectie Museum Veere.

Blijvend aandacht voor de toekomst van religieus erfgoed

Peter Zwemer
adviseur erfgoed Erfgoed Zeeland
Jan van de Voorde
projectleider Kerkenvisies Erfgoed Zeeland

De kerk als blikvanger van je dorp of stad, dat is altijd zo geweest en zal altijd zo blijven. Of niet? De komende jaren komt de toekomstbestendigheid van het gebruik van kerkgebouwen in Zeeland steeds meer onder druk te staan.

Kerkenvisies in Zeeland
De trend van afnemend kerkbezoek en leegkomende kerkgebouwen speelt al tientallen jaren. Daarom stimuleerde de toenmalige minister van OCW in 2018 het opstellen van kerkenvisies op gemeentelijk niveau. In een kerkenvisie wordt de toekomstbestendigheid van gebedshuizen, dus bijvoorbeeld ook synagogen en moskeeën, onderzocht. Alle Zeeuwse gemeenten hebben de decentrale uitkering van het Rijk aangevraagd

↑ De wethouders van Veere, Kapelle, Borsele en Vlissingen ontvangen hun kerkenvisie.

en ontvangen. Na een in 2019 georganiseerde informatiebijeenkomst trokken de aanwezigen de conclusie dat Erfgoed Zeeland de meest aangewezen partij was om gemeenten bij het opstellen van kerkenvisies te ondersteunen. Erfgoed Zeeland werkt hierbij nauw samen met de gemeenten, kerkeigenaren en voor specialistische kennis met COUP bv uit Delft.

De kerkenvisie
Vanuit de gedachte dat de eigenaren centraal staan, werd gestart met gesprekken met zoveel mogelijk kerkeigenaren om de toekomst van de kerkgebouwen te inventariseren. Ook de bouwkundige staat van de kerkgebouwen werd onderzocht door middel van een quickscan. Onderdeel van het proces was een workshop met gemeentelijke beleidsmedewerkers, waarbij het belang van de integrale aanpak van de kerkenopgave werd toegelicht. Een stoplichtrapportage, waarin de toekomst van de kerkgebouwen in periodes van 5, 10 en 15 jaar werd aangegeven, bracht duidelijkheid in de kerkenopgave, waarbij ook de relaties met gemeentelijk beleid werden benoemd.

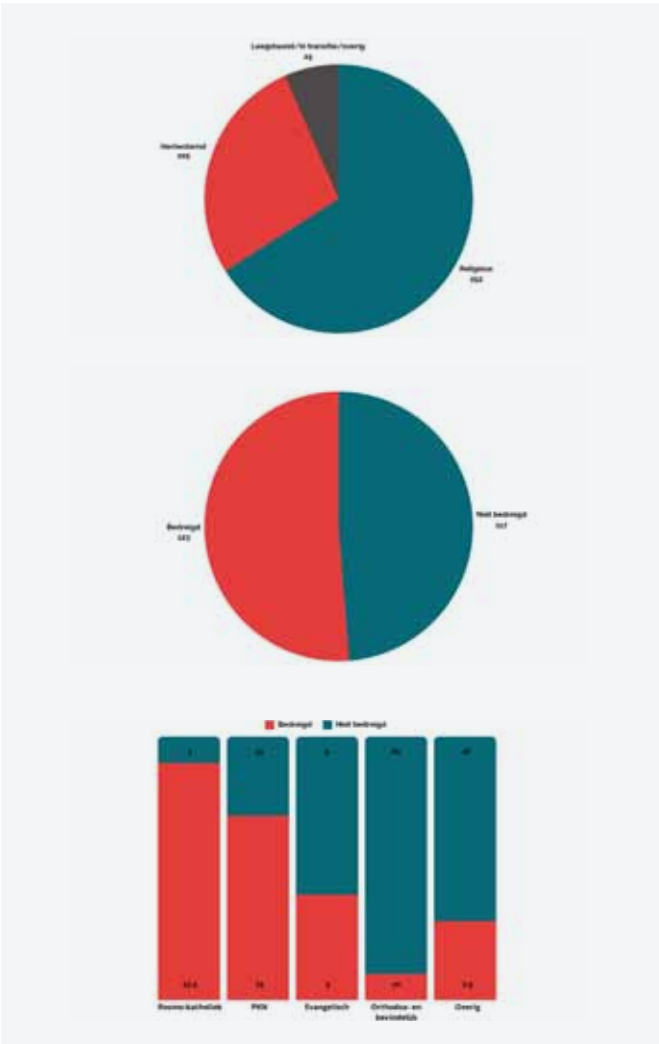
← De Hervormde kerk in Yerseke, van oudsher het middelpunt van het dorp.

↑ Een modeshow in de herbestemde Oostkerk, Middelburg | foto Joy Droogsma.

Stand van zaken
In de zomer van 2020 is Erfgoed Zeeland, zwaar gehinderd door de coronapandemie, gestart met de eerste kerkenvisies. De eerste kerkenvisie, van de gemeente Schouwen-Duiveland, werd door Erfgoed Zeeland in september 2022 opgeleverd, waarna begin 2023 de gemeenten Tholen, Noord-Beveland en Goes volgden. In november 2023 werden tijdens een bijeenkomst in Oost-Souburg de kerkenvisies van de gemeenten Veere, Borsele, Vlissingen en Kapelle gezamenlijk opgeleverd. In maart 2024 volgden de gemeenten Reimerswaal en Hulst en in juli 2024 Terneuzen. De voorlaatste kerkenvisie betrof de gemeente Sluis, die in december 2024 werd afgerond en de laatste kerkenvisie, van Middelburg, zal naar verwachting medio 2025 gereed zijn.

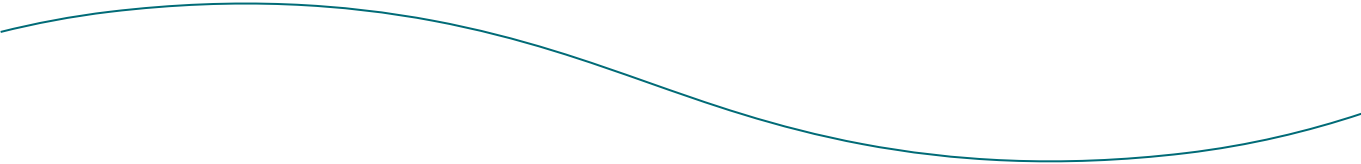
Resultaten
Inmiddels heeft Erfgoed Zeeland dus gegevens over het gebruik en de toekomst van alle 382 kerkgebouwen in Zeeland. Zo'n twee derde deel (252) van de kerken is nog in religieus gebruik. 105 hebben er inmiddels een nieuwe functie: van woningen, evenementenlocaties, winkels, restaurants, dorpshuizen tot kapsalons. 25 kerkgebouwen vallen niet in een van deze twee categorieën. Ze staan leeg, zijn in transitie naar een nieuwe functie of zijn nog in aanbouw. In de komende jaren vormen leegkomende kerken een grote opgave. Van de 240 eigenaren van kerken in religieus gebruik die we hebben gesproken, gaf ongeveer de helft (123) aan dat de toekomst binnen nu en vijftien jaar onzeker is. In het slechtste geval komt dus binnen vijftien jaar de helft van de Zeeuwse kerken leeg te staan. Dit probleem speelt met name bij de monumentale kerken. Deze kerken zijn vanouds in bezit van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) en de Rooms-Katholieke Kerk (RKK), twee kerkgenootschappen die het meest met afname van het ledenaantal en kerkbezoek

kampen. Ook een herbestemming is geen garantie voor succes. Een kwart van de herbestemde Zeeuwse kerken heeft geen toekomstbestendige bestemming, met name de kerken met culturele functies.

Toekomst
De kerkenvisies hebben al veel moois opgeleverd. Gemeenten en kerkbesturen zijn met elkaar in contact gekomen, waar dat vroeger vaak niet plaatsvond. Zowel de kerkeigenaren als gemeenten zijn meer gaan nadenken over de toekomst van kerkgebouwen. Om deze aandacht voor religieus erfgoed vast te houden is meer nodig dan alleen een kerkenvisie, die maar een momentopname met aanbevelingen is. Daarom ondersteunt Erfgoed Zeeland, met subsidie van de Provincie Zeeland en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, minstens vijf gemeenten bij fase 2 van de kerkenvisies. Hierbij worden de aanbevelingen vertaald in acties en beleid.

Wil je meer lezen over de Zeeuwse kerkenvisies of de kerkenvisie van jouw gemeente inzien? Ga dan naar www.erfgoedzeeland.nl/kerkenvisies-zeeland.

Nieuwe website www.collectiezeeland.nl

Ontdek de rijkdom van het Zeeuwse erfgoed online

Janneke de Wit
adviseur musea Erfgoed Zeeland

In opdracht van de Provincie Zeeland werken ZB Bibliotheek van Zeeland en Erfgoed Zeeland aan een gezamenlijk erfgoedplatform

waarop de collecties in Zeeland online geregistreerd en ontsloten worden. Er zijn 23 organisaties aangehaakt, van groot tot klein. Zij worden door het team Erfgoedplatform ondersteund.

Met de nieuwe website zijn de erfgoedcollecties in de provincie Zeeland zichtbaar en vindbaar via één portaal. Je vindt er nu al meer

dan 42.000 voorwerpen van Zeeuwse musea, bibliotheken en andere erfgoedorganisaties en dat worden er snel nog meer! In combinatie met zo'n 1.400 verhalen en negen thematische

↓ Tijdens de deelnemersbijeenkomst op 2 december 2024 werd de website www.collectiezeeland.nl gelanceerd | foto Boudewijn Ridder.

erfgoedlijnen bieden de objecten een interessant inkijkje in de Zeeuwse geschiedenis.

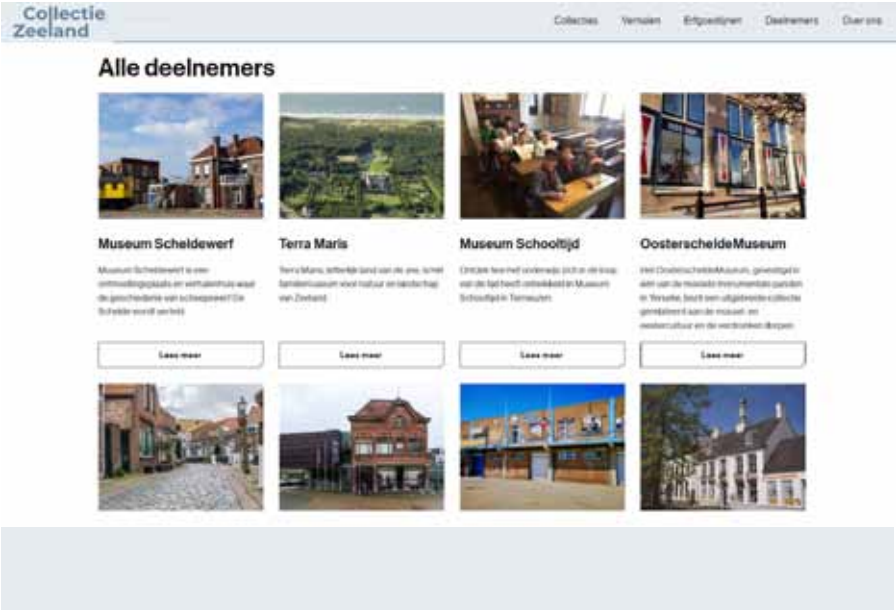
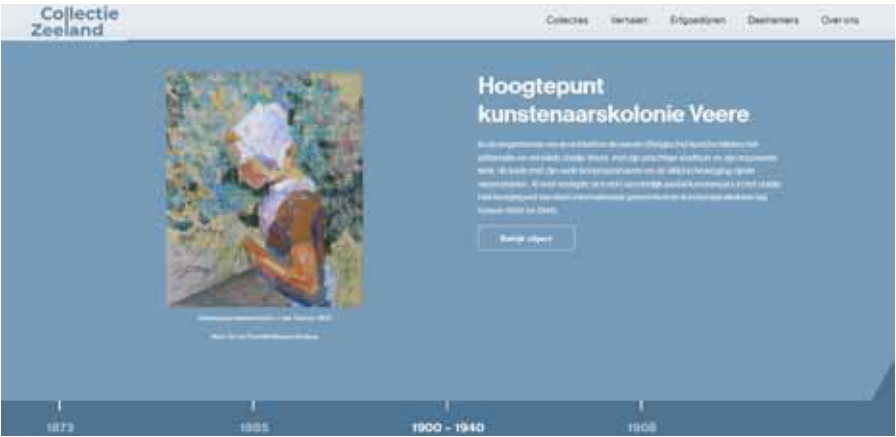
Volop ontwikkeling

Collectie Zeeland is volop in ontwikkeling. Zowel de aangesloten instellingen als het team Erfgoedplatform werken dagelijks aan het verbeteren en aanvullen van de data. Nieuwe collecties en interessante thema's worden op de homepage in de kijker gezet door middel van digitale tentoonstellingen.

Rondneuzen in de geschiedenis

Op de website kun je zoeken door alle collecties of kun je rechtstreeks naar de collectie van een van de deelnemende organisaties gaan, waar ze hun topstukken alvast voor je in de etalage hebben gezet. Daarnaast word je via de ruim 1.400 verhalen over Zeeland en negen erfgoedlijnen gewezen op interessante objecten die gerelateerd zijn aan dat onderwerp. De erfgoedlijnen vormen een aantrekkelijk kader waarbinnen je kunt rondneuzen in de Zeeuwse geschiedenis. Is je interesse gewekt? Dan kun je je hart ophalen met de tijdlijnen die, aan de hand van verhalen en objecten, de erfgoedlijnen in hun historische context plaatsen.

Stel je voor: je aandacht wordt getrokken door de tegel 'Het Zeeuwse licht'. Je klikt op de tegel en begint te lezen over de ontwikkeling van Domburg als gerenommeerde badplaats en de kunstenaars die volgden. Op de tijdlijn vind je meer informatie over buitenplaatsen op een historische kaart uit het Zeeuws Archief, een vuurtorenlicht uit de collectie van het Maritiem Museum Zeeland, een historisch foto van Badhuis Cadzand uit de beeldbank van de ZB, het schilderij 'Domburgse Kantwerkster' van Jan Toorop uit de collectie van het Marie Tak van Poortvliet Museum in Domburg, en ga zo maar door! Aan het einde van het verhaal kun je meteen doorklikken naar gerelateerde verhalen om steeds

verder en dieper door de Zeeuwse geschiedenis te struinen. Klinkt niet gek toch?

Topstukken en alledaagse objecten

Het mooie aan Collectie Zeeland is dat informatie over de geschiedenis van Zeeland én erfgoedcollecties bij elkaar komt. Je vindt er topstukken,

objecten die daadwerkelijk in een museum te bezichtigen zijn, maar je vindt er ook alledaagse dingen uit de Zeeuwse collecties, objecten die nooit te zien zijn vanwege ruimtegebrek of kwetsbaarheid. Er is zoveel moois te ontdekken. Neem zeker eens een kijkje en verwonder jezelf!

Industriële schatten: kansrijk erfgoed

Anne Hobbel

adviseur erfgoed Erfgoed Zeeland

Wellicht denk je bij erfgoed en monumenten vooral aan statige gebouwen, zoals oude stadhuizen en kerken, aan kunst en andere objecten in de vele Zeeuwse musea of aan de talloze rijksmonumentale huizen die Zeeland rijk is. Veel van dit erfgoed is al honderden jaren oud. Daarnaast is er een categorie recenter erfgoed dat vaak over het hoofd wordt gezien: industrieel erfgoed.

Veel van dit erfgoed is gebouwd tussen 1850 en 1950. Esthetisch gezien zijn dit meestal niet de meest aantrekkelijke objecten, maar de geschiedenis, cultuur en verhalen verweven met deze plekken maken deze objecten tot een belangrijke erfgoedcategorie.

Opkomst en ondergang

Door de snelle industriële en technologische ontwikkelingen in de moderne tijd zijn veel industriële gebouwen die in de negentiende en begin twintigste eeuw zijn gebouwd al snel overbodig geworden. De ontwikkeling van het begrip industrieel erfgoed heeft, net als die van de industrie zelf, een snelle evolutie doorgemaakt. In de jaren vijftig ontstond de term 'industriële archeologie', wat werd gedefinieerd als "het registreren, in bepaalde gevallen behouden en het interpreteren van terreinen en structuren van vroeg-industriële activiteiten, in het bijzonder de monumenten van de industriële revolutie". Tegenwoordig gebruiken we de term industrieel erfgoed. Industrieel erfgoed omvat zowel onroerend erfgoed, zoals gebouwen en infrastructuur, als roerend erfgoed, zoals machines en gereedschappen.

↑ **Timmerfabriek in 2009** | foto J. Simonse, Zeeuws Archief, Fotocollectie Vlissingen, nr. 51286.

Belang van behoud industrieel erfgoed

Hoe snel industrieel erfgoed verdwijnt, laat de meekrapnijverheid zien. Eeuwenlang was de meekrapteelt enorm belangrijk voor Zeeland. Veel Zeeuwse dorpen hadden hun eigen meestoof waar de meekrap werd verwerkt tot een rode kleurstof, een belangrijk exportproduct. Op Tholen had elk dorp een eigen meestoof en op Schouwen-Duiveland waren er in 1870, aan het eind van de hoogtijdagen van de meekrapteelt, nog steeds meer dan dertig meestoven. De meekrapnijverheid

was een kleinschalige, ambachtelijke industrie te midden van een landbouwcultuur.

Toen in 1982 de Werkgroep Industriële Archeologie, nu bekend als de Werkgroep Industrieel Erfgoed Zeeland (WIEZ), werd opgericht, was er al geen volledig ingerichte meestoof meer te vinden. Meestoof De Nijverheid in Kapelle is wel bewaard gebleven. Deze meestoof werd in 1871 gebouwd, maar heeft niet lang als zodanig gediend. Het gebouw werd in 1966 aangeduid als rijksmonument en tussen 2012 en 2014 gerestaureerd en herbestemd

↑ **Timmerfabriek rond 1915** | Zeeuws Archief, Fotocollectie Vlissingen, nr. 10957.

zo eenvoudig als het klinkt. Er is dan ook veel leegstand van industriële gebouwen. In 2024 stond 7 procent van de objecten met een industriële functie in Zeeland leeg; dat zijn in totaal 450 objecten. In 2023 was dat nog 4 procent. Industriële gebouwen zijn vaak beeldbepalende elementen in hun omgeving. Daarnaast is de emotionele waarde van deze objecten voor omwonenden vaak groot. Omdat ze recentelijk vaak nog in gebruik waren, hebben veel mensen een verleden met het object. Een succesvolle herbestemming betekent dan ook dat verschillende partijen met vaak verschillende belangen nauw moeten samenwerken. Denk aan de eigenaar, de toekomstige gebruiker, de ontwikkelaar, de overheidsinstantie, de erfgoeddeskundige en de ontwerper.

Herbestemd erfgoed in Zeeland

Vooral in Vlissingen heeft veel industrieel erfgoed een nieuwe bestemming gevonden. Denk bijvoorbeeld aan de Timmerfabriek, die is herbestemd als hotel en in 2022 haar eerste gasten ontving. De bouw van de Timmerfabriek, deel van het voor Vlissingen beeldbepalende Scheldeterrein en een uniek object op zichzelf, begon in 1914. Vanaf de ingebruikname op 15 april 1915 tot aan de Tweede Wereldoorlog werd er aan de mooiste scheepsinterieurs gebouwd. Na de oorlog was er steeds minder werk voor de timmerlui op de scheepswerf van de Koninklijke Maatschappij De Schelde. Er werd steeds minder gebruikgemaakt van de fabriek, waardoor deze van bruisend middelpunt van de scheepsbouw veranderde in een kleine houtwerkplaats en uiteindelijk alleen nog voor opslag van materialen werd gebruikt. In de jaren negentig kwam het gebouw leeg te staan. De Timmerfabriek was toen nog geen honderd jaar oud. In 2003 werd de Timmerfabriek als onderdeel van het Scheldeterrein door de Koninklijke Schelde Groep verkocht aan de gemeente Vlissingen en kreeg ze uiteindelijk een nieuwe functie als hotel. Ook andere onderdelen van het Scheldeterrein zijn herbestemd, zoals de lasloods, de verbandkamer en

als woon- en werkruimte. Terwijl de meekrapnijverheid nog niet zo heel lang geleden een van de belangrijkste industrieën van Zeeland was, zijn er tegenwoordig helaas weinig fysieke sporen meer terug te vinden van deze kleine industrie. Het is in onze razendsnel veranderende maatschappij dan ook belangrijk dat er meer aandacht wordt besteed aan het industrieel erfgoed dat nu gecreëerd wordt, zodat het niet, net als de fysieke sporen van de meekrapindustrie, verloren gaat.

Herbestemming

Een duurzame en nuttige manier van behoud van industrieel erfgoed is herbestemming. Dat is echter niet

↑ Industrieel Museum Zeeland in Sas van Gent | foto Ria Overbeek.

de plaatwerkerij, die nu dienstdoen als respectievelijk evenementenlocatie, museum en verpleeghuis.

Een ander mooi voorbeeld is het Industrieel Museum Zeeland. Dit museum is gevestigd in een prachtig bewaard gebleven voormalige suikerloods in Sas van Gent. Hier wordt, geheel in lijn met de geschiedenis van het pand, het verhaal van de industriële ontwikkeling in Zeeland verteld. Zo is de geschiedenis van de suikerloods verweven met zijn nieuwe jasje als museum. Je kunt hier ook de stoomgenerator van de oude Sluiskilse cokesfabriek in werking zien.

↓ Kaart met locaties van herbestemd industrieel erfgoed.

Door heel Zeeland kun je herbestemd industrieel erfgoed vinden. Oude fabrieken, gemalen, watertorens, loodsen en meer. Je kunt er overnachten, dineren, naar de film, een avondje dansen op je favoriete muziek en er zelfs in wonen: industrieel erfgoed is op allerlei manieren herbestemd. Nieuwsgierig geworden? Kijk op het kaartje waar je al dit moois kunt bewonderen en beleven!

Bronnen

CBS, Landelijke Monitor Leegstand.

Steenhuis, M. en P. Meurs, *Herbestemming in Nederland. Nieuw gebruik van stad en land*, Rotterdam 2011.

www.industrieel-erfgoed.nl

www.industrieelerfgoedzeeland.nl

Filmtheater FiZi / 19^e-eeuwse calicotweverij

Industrieel Museum Zeeland / 19^e-eeuwse suikerloods

Hotel Timmerfabriek, Museum Scheldewerf, Oude Verbandkamer / 19^e-20^e-eeuwse scheepswerf

Uitspanning Cadsandria / 19^e-eeuwse bierbrouwerij

Woon- en werkpand / 19^e-eeuwse meestoof

Brasserie Oud Hulst / 19^e-eeuws stationsgebouw

Erfgoed, begin er vroeg mee!

COLUMN

Toen ik negen jaar was, kreeg ik een boek over de Franse schilder Claude Monet. Ik las over zijn atelier, zijn roze huis met tuin met waterlelies en was betoverd. Helemaal toen mijn ouders vertelden dat zijn huis en tuin te bezoeken waren! In de zomervakantie gingen we daadwerkelijk naar het huis van Monet.

Dat viel in eerste instantie tegen. In mijn fantasie lag dit huis ergens tussen de velden. Maar nee: het lag aan een doodgewone weg. Ik sloeg

helemaal steil achterover toen bleek dat er een snelweg dwars door de tuin lag. Wie doet zoiets, vroeg ik mij verbolgen af.

Gelukkig overheersten de mooie dingen; een roze huis kwam met stip binnen op mijn verlanglijstje voor later. Alle zintuigen werden op scherp gezet. De geuren in de tuin en het schildersatelier. De gele keuken. Dat je echt op die brug uit de schilderijen kon gaan staan en kon zien wat Monet destijds zag ... Dat vond ik wel heel

Wil jij kinderen ook betrekken bij jouw erfgoed? Kijk dan op www.erfgoedzeeland.nl/erfgoededucatie

bijzonder. Dat daar waar wij stonden, hij geschilderd had, gelachen had, gekookt had, een leven had geleefd!

Even in het verleden stappen, in een andere wereld. Dat fascineert mij nog steeds mateloos en het enthousiasme hiervoor is de drijfveer achter mijn werk als adviseur erfgoededucatie. Om kinderen van kleins af aan mee te nemen in al die werelden die het erfgoed te bieden heeft en ze iets van herkenning en verwondering te schenken.

Een mooi voorbeeld hiervan is Reizen in de Tijd, waarbij we het onderwijs koppelen aan het erfgoed. Schoolkinderen beleven op een actieve manier de geschiedenis tijdens een museumbezoek. Zelf op ontdekking gaan, leren met hoofd, hart en handen en hopen dat er een verhaal beklijft dat hen voor de rest van hun leven bijblijft.

Eva Luijkx

adviseur erfgoededucatie Erfgoed Zeeland

Grensverhalen | 18

Het verhaal van een kanaal

David Koren
senior beleidsmedewerker cultureel erfgoed Provincie Zuid-Holland

Het Kanaal Gent-Terneuzen is een van de oudste kanalen van ons land, aangelegd tussen 1823 en 1827, toen Nederland en België nog één koninkrijk waren. Het belang en de verbindende kracht van het kanaal werden geïllustreerd door de komst van de beide koningen bij de opening van de nieuwe zeesluis van Terneuzen in oktober 2024.

Voor de Belgische economie is het 32 kilometer lange kanaal van levensbelang. Het verbindt Gent, de derde zeehaven van het land, met de zee. Maar ook voor Nederland is het kanaal niet onbelangrijk. Ten eerste als (oud-)industriegebied, maar ook vanwege de gecombineerde havens van Terneuzen en Vlissingen, die zijn uitgegroeid tot de derde zeehaven van Nederland (na Rotterdam en Amsterdam).

Gent aan de basis
In de (late) middeleeuwen was het relatieve belang van Gent nog veel groter dan nu. Het was met zijn meer dan vijftigduizend inwoners en voorname rol in de graan- en lakenhandel zelfs de grootste stad van de Lage Landen. Aanvankelijk hadden de Gentenaars een veel westelijker gelegen verbinding naar zee gegraven, de Lieve, richting Het Zwin. Deze verzandde echter geleidelijk, waardoor ze in de vijftiende eeuw op zoek gingen naar een nieuwe en betere toegang tot zee. Als eerste werd in de zestiende eeuw middels de gegraven Sasse Vaart de toegang tot Zelzate verbeterd. Vanaf daar was het nog maar een paar kilometer naar de Graaf Jansdijk (en de uitlopers van de Braakman). Uiteindelijk verleende keizer Karel V in 1547 toestemming om een sluis (sas) in de dijk aan te leggen. Hierbij ontstond een nederzetting, Sas van Gent. De restanten van deze allereerste sluis bevinden zich nu onder het Keizer Karelplein.

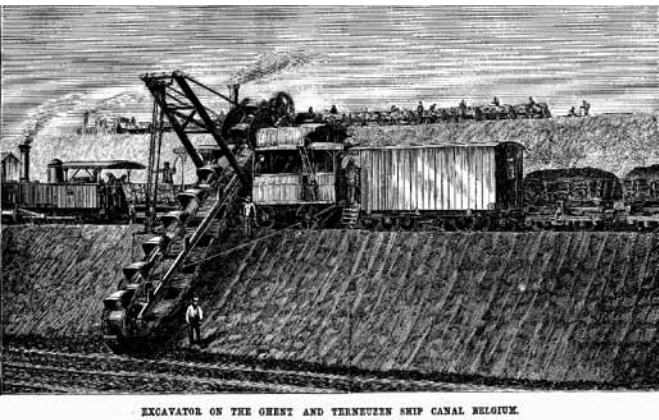
Vanwege het belang van de sluisen werd het plaatsje door de Gentenaars omwalsd en beveiligd. Toen de Staatsen de vesting hadden veroverd, werd deze zelfs

↑ Zicht op de kern van Sas van Gent, met zijn eerste kanaalarm en fraaie huizen (vanaf het Keizer Karelplein) | foto David Koren.

← De oude weg langs het Kanaal Gent-Terneuzen vormt een prachtige route door een (deels vervallen) industrieel landschap | foto David Koren.

verder uitgebouwd tot een van de sterkste van Europa. In de Franse tijd (vanaf 1795) werd de vesting van Sas van Gent ontmanteld. Toch zijn er nog enkele stukjes vesting die de Franse sloopwoede hebben overleefd, waaronder het bastion Generaliteit met de op afspraak te bezoeken onderaardse gang. Hoewel Sas nimmer een agrarische bevolking heeft gekend en alle inwoners gericht waren op de sluis en de handel (en later de industrie), heeft het plaatsje nooit stadsrechten verworven.

Vergroting en verbreding
In de negentiende eeuw werd het kanaal doorgetrokken naar Terneuzen, onder 'kanalenkoning' Willem I. Niet veel

↑ Het uitgraven van het kanaal | Wikimedia.

later scheidde België zich van Nederland af en kwam de scheepvaart op het kanaal grotendeels stil te liggen. De Belgen plaatsten tussen 1830 en 1841 ter hoogte van Zelzate palen in het kanaal om te voorkomen dat Nederlandse militaire schepen over het kanaal naar Gent zouden opstomen om de afscheiding ongedaan te maken. In 1839 werd de afscheiding erkend en in 1843 gingen beide landen over tot het plaatsen van de karakteristieke

↑ Grenspaal 309 markeert de grens met België | foto David Koren.

gietijzeren grenspalen, bij het kanaal van nummer 309 voorzien. Tot dan toe stond er alleen een provinciepaal, om de grens tussen de provincies Flandre-Occidental (Oost-Vlaanderen) en Zeelande te markeren. De provinciepalen waren een initiatief van koning Willem I en zijn tussen 1820 en 1830 geplaatst. De opschriften waren in het Frans, toentertijd de taal van het hof en de bourgeoisie. Alleen bij Kapellebrug is nog een dergelijke provinciegrenspaal te vinden.

In de decennia na de scheiding nam de scheepvaart steeds meer toe en werden de schepen ook steeds groter, waardoor het kanaal al rond 1880 verbreed moest worden. In Sas van Gent kwam er een tweede kanaalarm – later zelfs een derde – en de sluisen bij Terneuzen moesten ook vergroot worden. Dit proces van vergroting en verbreding is nimmer geëindigd. In de jaren zestig van de twintigste

↑ De tweede kanaalarm in Sas van Gent | foto David Koren.

eeuw moest een deel van het dorp Sluiskil wijken voor verbreding van het kanaal. Ook Vingerling (bij Hoek) en het grensgehuchtje Stuiver ten zuiden van Sas van Gent

↑ Het kanaal ter hoogte van Sluiskil | foto David Koren.

werden toen gesloopt. In de jaren negentig verdween het gehucht Boerengat van de kaart door de uitbreiding van Dow Chemical bij Terneuzen. De industrialisatie van de Kanaalzone heeft dus niet alleen voorspoed gebracht, maar ook offers gevraagd. Slechts een enkele boerderij of toponiem op de kaart herinnert nog aan deze plekken.

Zorgen en lichtpuntjes

Economisch gezien gaat het niet meer zo goed in de Kanaalzone. Met name na de jaren vijftig en zestig met de introductie van de computer liep de werkgelegenheid in de industrie snel terug. Ook zijn er complete bedrijfstakken verdwenen, zoals de suikerindustrie. De cokesfabriek in Sluiskil, gesticht in 1911 om enkele hoogovens in België

↑ Fraaie panden aan de Kaai in Sas van Gent | foto David Koren.

← Aan de Markt van Zelzate staat nog een enkel fraai huis uit de tijden van (industriële) welvaart | foto David Koren.

en Frankrijk minder afhankelijk te maken van cokes (grondstof) uit het Duitse Ruhrgebied, sloot in 1999 haar deuren. Met de vermindering van de werkgelegenheid verdween ook een deel van de economische dynamiek

← Huis met een deur in art deco-stijl met uil-motief in Zelzate | foto David Koren.

↓ Vervallen pand aan de Kanaaldijk in Sluiskil | foto David Koren.

uit de hier gelegen plaatsen. In zowel Sas van Gent als Zelzate aan de andere kant van de grens zie je nog oude panden uit de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw die de toenmalige rijkdom van de opkomende en zich ontwikkelende industrie weerspiegelden. Maar tegelijkertijd zie je nu ook de gaten in het stedelijk weefsel, verkrotte woningen en winkels die op hun laatste benen lopen. En alle pogingen van de betrokken gemeenten om deze problemen weer op te lossen.

Gelukkig zijn er ook lichtpuntjes, zoals het ontstaan van de markthal met versproducten in de oude Cuyperskerk van Sas van Gent. Weliswaar uit nood geboren door de sluiting van de kerk, maar met een positieve impuls voor de kern van dit plaatsje. En hoewel er ook veel industrieel erfgoed is verdwenen uit de Kanaalzone, zijn er ook successen behaald. Zo heeft Erfgoed Zeeland in 2008 voor de gemeente Terneuzen een gemeentelijke monumentenlijst samengesteld, waarop onder andere ook de Suikerloods in Sas van Gent werd geplaatst. Dit gebouw is nadien herbestemd tot het Industrieel Museum Zeeland, met koning Willem-Alexander en koningin Máxima een maand voor de officiële opening in 2015 als eerste bezoekers. Topstuk van het museum was toen al de bijzondere stoomgenerator met een bedieningspaneel vol jugendstil details, afkomstig van de reeds genoemde (en gesloopte) cokesfabriek. De Werkgroep Industrieel Erfgoed Zeeland kan het redden van deze unieke machine, waarvan er maar drie zijn gemaakt, nog altijd als haar belangrijkste wapenfeit noteren. Het museum kijkt overigens niet alleen

terug, maar kijkt ook naar de huidige bedrijvigheid in de Kanaalzone en de vele kansen die dit biedt voor andere bedrijfstakken in Zeeland (en Nederland).

Toekomstmuziek?

Ten slotte liggen er ook nog kansen in betere ov-verbindingen met Gent, de stad waar het ooit begon. Wat zou nu mooier zijn dan de goederenspoorlijn van Terneuzen naar Gent ook voor passagiers toegankelijk te maken? Het stationsgebouw in Terneuzen ligt er immers al en de tussenliggende plaatsen zouden ervan kunnen profiteren, zoals vroeger ook van de tramlijn. Het zou de samenwerking en cohesie in de grensstreek weer kunnen bevorderen, met kansen voor onderwijs,

↑ De oude goederenlijn van Terneuzen naar Gent | foto David Koren.

arbeidsmarkt, cultuur en vrije tijd. Het is te hopen dat er met de koninklijke aandacht voor de macrobetekenis van het kanaal ook weer meer aandacht komt voor het microniveau van de belangen van de verschillende dorpen en gemeenschappen langs het kanaal. Die verdienen het meer dan ooit.

↓ Het oude tramstation van Sas van Gent | foto David Koren.

IN HET KORT

STICHTING BEHOUD HOOGAARS

De Stichting Behoud Hoogaars is in 1990 opgericht om authentieke schepen en het erfgoed van de visserij te behouden. De stichting documenteert de geschiedenis van deze schepen en heeft inmiddels negen traditionele historische vissersschepen: hoogaarzen, hengsten en enkele kleinere schepen. De Stichting Behoud Hoogaars verzorgt interne opleidingen tot schipper en maat. Een groep enthousiaste vrijwilligers vaart de schepen voor gasten en naar maritieme evenementen voor bezichtiging.

Van half april tot eind oktober kunnen de schepen van de stichting gehuurd worden voor familie- of bedrijfsuitjes, een groep vrienden of zomaar. De opbrengst komt ten goede aan het onderhoud van de schepen. Dit houdt de schepen in topconditie en het ambacht van scheepstimmerman levend. De stichting werkt samen met verschillende onderwijsinstellingen.

De Stichting Behoud Hoogaars is een erkende ANBI-instelling en aangesloten bij de Federatie Varend Erfgoed Nederland. Meer info vind je op www.hoogaars.nl.

PROJECT BEACH ARCHAEOLOGY GAAT DOOR!

Beach Archaeology is een samenwerkingsverband van particulieren, vrijwilligersorganisaties, lokale ondernemers, onderwijsinstellingen, overheden, de Walcherse Archeologische Dienst, het Zeeuws Archeologisch Depot, maatschappelijke organisaties en Erfgoed Zeeland.

Samen proberen we een beeld te vormen van het kustlandschap van Veere en Noord-Beveland in de Romeinse tijd. We hopen het Romeinse vlootstation te vinden dat ergens bij Oranjeson gelegen moet hebben en onderzoeken hoe de regio functioneerde in de Romeinse Limes, de grenszone van het Romeinse Rijk. (Kijk op www.cultureelerfgoed.nl voor meer informatie over de Romeinse Limes.)

Om dat te kunnen doen roepen we mensen op om archeologische vondsten op de stranden te verzamelen en bij ons te melden. We nodigen mensen uit om partner te zijn in dit archeologisch onderzoek en met ons mee te denken over hoe we dit kunnen aanpakken.

We hebben gemerkt dat veel mensen enthousiast worden van onze oproep. We helpen mensen om beter te zoeken en op een goede manier hun vondsten te melden. Binnenkort gaat de website Strandarcheologie Zeeland live met daarop alles om mensen op weg te helpen om mee te zoeken en met de resultaten over wat we ontdekt hebben.

Meer weten over dit project? Stuur dan een mail naar strandarcheologie@erfgoedzeeland.nl.

Beach Archaeology is een Faro-initiatief: we kregen subsidie vanuit

de landelijke Faro-regeling om met dit project aan de slag te gaan. De subsidie loopt tot april 2025, maar Beach Archaeology gaat door! Voor meer informatie over alle Faro-projecten: faro.cultureelerfgoed.nl/welcome.

TUSSEN DROOM EN DAAD: SAMENWERKING EN DOORZETTINGSVERMOGEN

“Tussen droom en daad staan wetten in dit land en praktische bezwaren.” Deze iconische dichtregel van Willem Elsschot vat treffend de uitdagingen samen waarmee de Zeeuwse Erfgoed Coöperatie (ZEC) te maken heeft. Samenwerken met zeventien provinciale erfgoedorganisaties is een ambitieuze onderneming en praktische bezwaren liggen altijd op de loer. Toch komt de samenwerking stap voor stap steeds meer tot bloei. De informatie- en kennisdeling neemt toe en gezamenlijke activiteiten krijgen steeds beter vorm.

Vooral inspirerend is het enorme enthousiasme van de vele vrijwilligers die zich inzetten om ons erfgoed te behouden en te delen. Of het nu gaat om molens, oude schepen of het organiseren van een oogstdag – zij

doen het met liefde en passie. Natuurlijk zijn er nog uitdagingen. De (financiële) steun van de Provincie blijft essentieel, omdat veel erfgoedorganisaties tegen dezelfde obstakels aanlopen, zoals het organiseren van publieksevenementen of het actueel houden van hun website. Subsidies zijn nu eenmaal (terecht) gebonden aan regels en voorwaarden, maar bij te veel regeldruk dreigt het risico dat vrijwilligers afhaken, waardoor ons Zeeuwse erfgoed onvoldoende zichtbaar wordt. Een essentiële rol in dit proces is weggelegd voor Erfgoed Zeeland, dat expertise biedt, samenwerking faciliteert en helpt bij het versterken van de erfgoedsector in Zeeland. Dankzij deze ondersteuning kunnen erfgoedorganisaties beter inspelen op uitdagingen en kansen.

Laten we er samen voor zorgen dat we niet verdwalen in een doolhof

van regelgeving, maar juist onze energie richten op het delen en behouden van ons prachtige erfgoed. Dankzij samenwerking en doorzettingsvermogen groeit de Zeeuwse Erfgoed Coöperatie verder en blijft het brede publiek kennismaken met het rijke erfgoed van Zeeland!

Piet Bruinooge
voorzitter ZEC

*Tussen droom en daad
staan wetten in dit land en
praktische bezwaren*

Willem Elsschot (1910)

CURSUSAANBOD VOOR ZEEUWSE ERFGOEDORGANISATIES 2025

In samenwerking met de Vereniging Zeeuwse Musea en de Zeeuwse Erfgoed Coöperatie biedt Erfgoed Zeeland in 2025 opnieuw een reeks cursussen aan om de kennis van iedereen die werkzaam is in het erfgoedveld te vergroten. Je ontmoet er collega's uit het erfgoedveld en wisselt ervaringen uit. De trainingen zijn geschikt voor zowel beginners als gevorderden en variëren van een dagdeel tot een volledige dag. Ze worden gehouden bij Erfgoed Zeeland in Middelburg of op locaties in de provincie.

Bekijk het aanbod eens en ontdek of er iets voor jou bij zit! Ben je bijvoorbeeld geïnteresseerd in hoe je storytelling of een communicatiestrategie inzet binnen jouw erfgoedorganisatie? Of wil je

meer weten over fondsenwerving of de maatschappelijke impact van erfgoedinstellingen? Je gaat gegarandeerd geïnspireerd en gemotiveerd naar huis. Aanmelden kan via het aanmeldformulier op de

website van Erfgoed Zeeland. Schrijf je tijdig in, want vol = vol.

Het aanbod is financieel mogelijk gemaakt door de Provincie Zeeland.

www.erfgoedzeeland.nl/agenda

TROTS OP MIJN MONUMENT

De deur naar *Montancourt*

Elma Berman

medewerker communicatie Erfgoed Zeeland

Montancourt aan de Rouaansekaai 21 ademt aan alle kanten het handelsverleden van Middelburg. Huidige bewoners Wim en Silvia Koning-Lindeboom vertellen ons hier graag over en nemen ons mee in hun verhaal rondom dit rijksmonument uit 1596.

De deur

Wim en Silvia kennen elkaar al sinds hun veertiende en woonden tot het voorjaar van 2019 in Kwadijk, net buiten Purmerend. Wim is jarenlang werkzaam geweest in de *hospitality*-sector en Silvia is een echte creatieveling met ondernemersbloed. Een eigen kledingwinkel en ervaring in de interieurbranche zijn de basis voor haar huidige werk als kunstenaar.

In het najaar van 2017 plande het koppel een weekendje Middelburg. Silvia was toen al bezig met straatfotografie en maakte de ene foto na de andere van al het moois dat Middelburg te bieden heeft. Een van deze foto's was de opvallende eikenhouten voordeur van de familie Geluk, niet wetende dat zo'n anderhalf jaar later hun naam op diezelfde deur zou staan.

Toen een half jaar later het pand te koop kwam en Wim opperde om het te gaan bezichtigen, wisten ze meteen dat dit het was. Het heeft zo moeten zijn.

278 euro

Het was een hele opgave om de hypotheek rond te krijgen, omdat Silvia kostwinnaar en zelfstandige was. Uiteindelijk is het gelukt en een jaar later – op 3 april 2019 – kregen

ze de sleutel. Met 278 euro op de bank, veel hulp van vrienden en familie én de overname van de B&B van de vorige bewoners startte hun avontuur in Middelburg. Stap voor stap hebben ze het hele pand opgeknapt en ingericht naar hun eigen smaak. "Er waren veel dingen stuk, zoals de houten vloeren, plafonds en kozijnen. Dat hebben we grotendeels zelf gerestaureerd en wat we zelf niet kunnen, doen we samen met een gerenommeerd timmerbedrijf.

Daarom noemen we dit project 'Ambitie met allure voor behoud van cultureel erfgoed', vertelt Silvia. "Al het geld wat we verdienen met de B&B wordt ook weer in het pand gestopt om het te onderhouden, op te knappen en dus te behouden. We behandelen het pand met respect en proberen alles zoveel mogelijk te houden zoals het was. Alles wordt op een duurzame manier aangepakt met tweedehands meubelen en lokale producten."

Vijf woonlagen

De voorzijde van het pand valt op door het prachtige lijstwerk en een voordeuromlijsting in Lodewijk XVI-stijl. Achter de eikenhouten voordeur is een grote hal. Hier hangt de bel nog waarmee vroeger de bedienden werden geroepen. De twee kamers op de benedenverdieping waren van oorsprong met elkaar verbonden door *en suite* deuren; de ene kamer was de opkamer en de kamer

II Alle inkomsten worden teruggegeven aan het huis

ernaast de herenkamer. Hier werden alle zaken gedaan. De houten vloeren en schouwen zijn authentiek en geven de ruimtes een charmante sfeer. De derde kamer – de tuinkamer – bevindt zich aan de achterzijde van het pand en grenst aan de tuin. "In de zomer serveren we daar het ontbijt, dat ik in het souterrain klaarmaak", vertelt Wim. In het souterrain is de lift waarmee destijds het eten naar boven werd gebracht nog intact, ook de schouw en tegelvloer zijn origineel. Zelfs het huishoudelijk reglement dat in 1765 werd opgesteld, is bewaard gebleven!

Op de eerste en tweede verdieping bevindt zich het woon- en slaapgedeelte van Silvia en Wim. "Het uitzicht op de tuin, de daken en in de verte de Abdij is prachtig! Het lijkt wel een soort begijnhof", zegt Silvia genietend.

De derde verdieping is ingericht voor familie en vrienden. De oude balken zijn overal zichtbaar en als je goed kijkt, zie je een luikje in het plafond. Waarschijnlijk hebben daar mensen ondergedoken gezeten tijdens de Tweede Wereldoorlog.

"De Monumentenwacht van Erfgoed Zeeland komt elke twee jaar het huis inspecteren, daar zijn we erg blij mee! Zo weten we precies waar we de komende tijd aandacht aan moeten besteden."

Kunst

Alle ruimtes in het huis zijn smaakvol en met oog voor detail ingericht. Er is veel kunst te vinden, die allemaal gemaakt is door Silvia. "*Montancourt* is meer dan een B&B: het is een levend monument, een eerbetoon aan de kracht van vrouwen en de waarde van cultureel erfgoed. Het is een plaats waar de verhalen van het verleden, het heden en de toekomst samenkomen in de vorm van kunst, en waar iedereen die de reis maakt, een stukje van dat erfgoed mee naar huis kan nemen", legt Silvia uit. Verspreid door het huis zijn overal kleurige vazen, schilderijen, foto's en handbeschilderde oesters te vinden die gebaseerd zijn op Hollandse meesters. Door middel van haar kunst wil Silvia graag jonge mensen met andere ogen naar precies hetzelfde laten kijken. Ze mocht haar kunstwerken in juli 2023 exposeren in de Oostkerk.

Tijdens Open Monumentendag stelt het koppel de woning open voor bezichtiging. "We vinden het belangrijk om te laten zien dat wonen in een monument niet alleen voor een kleine groep mensen binnen handbereik is. Wanneer je jezelf inzet en je handen uit de mouwen steekt, is het voor iedereen haalbaar." Op die manier blijft het erfgoed bewaard door particuliere bewoners. "Het valt ons wel op dat er dan met name oudere mensen komen. Terwijl het juist zo belangrijk is om jonge mensen te betrekken bij ons

← Een kijkje achter de voordeur van de familie Koning-Lindeboom | portret- en detailfoto Mieke Wijnen Fotografie.

erfgoed, want het heeft zoveel raakvlakken met wat wij in deze tijd doen!"

Handelsverleden

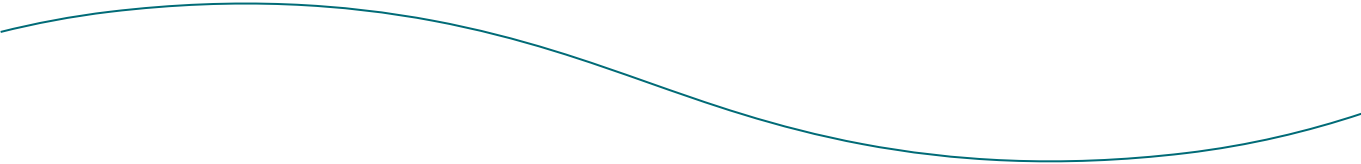
De koop van het pand en de moeite die zij vanwege allerlei wetten en regels moest doen om een hypotheek te krijgen, wekte bij Silvia interesse voor het handelsverleden van Middelburg. Ze ging op zoektocht en ontdekte dat hun huis nauw verbonden is met het Middelburgse handelsverleden. In hun woning heeft Pieter de la Rue gewoond, zoon van een belangrijke koopman uit die tijd. Pieter was een van de vijftien kinderen uit het gezin De la Rue en volgde op aanraden van zijn vader de opleiding tot advocaat. Naast advocaat was hij later geschiedschrijver en reder in Middelburg. Zijn zus trouwde met Samuel Radermacher – in die tijd burgemeester van Middelburg – en samen kregen zij kinderen. Een van hun verre nazaten is getrouwd met David Knippe, CEO van Nationale Nederlanden. En daarmee is de cirkel rond, stelt Silvia vast, want niet alleen woont zij nu in het huis van Pieter de la Rue, haar verzekeringspolissen vallen bovendien onder Nationale Nederlanden. "Historisch gezien hebben banken en verzekeraars veel invloed gehad op de financiële en juridische autonomie van de vrouw, inclusief de vrouw als moeder. Toch is er nog veel ongelijkheid en zet ik mij in om vrouwen als zelfstandige entiteiten volledig te erkennen. Want de vrouw is immers cruciaal voor ons voortbestaan en daarbij van het culturele erfgoed", licht Silvia haar standpunt toe.

De naam

In de achttiende eeuw gaven veel kooplieden hun huis een naam met een boodschap. Zo ook Pieter de la Rue. Hij noemde het pand *Montancourt*, gebaseerd op zijn uitspraak 'mon temps court', wat 'de tijd gaat snel' betekent. Een wijze uitspraak die zo'n driehonderd jaar later nog steeds van kracht is!

↑ De Rouansekaai in Middelburg in 1890. Van links naar rechts de huizen van: Van de Pauwert, Gouve, P.L. de Bruyne, Sprenger, De Bruyne en P. van Aken | fotograaf onbekend, ZB, Beeldbank Zeeland, nr. 10888.

Archeologische waarneming Van Dusseldorpstraat in Goes

Een lusthof in een riolerings-sleuf

Hans Jongepier
adviseur archeologie Erfgoed Zeeland

Een doodgewone straat centraal gelegen in Goes. Bij werkzaamheden worden in de grond bakstenen funderingen en een plavuizen vloer aangetroffen. Deze vondsten worden gemeld bij Erfgoed Zeeland. Dat krijgt opdracht voor verder onderzoek. En dan gaat de deur naar de geschiedenis van deze plek open.

Na de vondstmeldingen van bakstenen funderingen en een plavuizen vloer in een riolerings-sleuf in de Van Dusseldorpstraat te Goes verrichtte Erfgoed Zeeland in opdracht van de gemeente Goes op 6 en 19 november 2024 archeologische waarnemingen.

‘Lustplaats’
Op 6 november werden drie haaks op elkaar staande funderingen aangetroffen van een structuur, vermoedelijk van een huis (zie foto hiernaast). De top van de funderingen bevond zich op ongeveer een halve meter beneden straatniveau. De westelijke en oostelijke fundering waren 2,10 meter zichtbaar lang en respectievelijk 0,35 en 0,50 meter breed. De noordelijke fundering was 4,30 meter lang en 0,35 meter breed. Van de westelijke fundering resteerden nog dertien steenlagen. De funderingen liepen verder door in het zuidprofiel van de riolerings-sleuf.

Aan het noordoostelijke deel van de structuur bevond zich een kleine rechthoekige bakstenen structuur van 2 x 1,60 meter, waarbinnen enkele vierkante rode plavuizen

zichtbaar waren. Vermoedelijk is het een klein keldertje geweest.

Alle funderingen zijn opgebouwd met rode en gele IJsselstenen, waarmee ze uit de zeventiende of achttiende eeuw kunnen dateren. De bakstenen waren met tras gemetseld. De funderingen waren aangelegd in de klei en zijn waarschijnlijk van een woonhuis geweest, dat volgens de kadastrale kaart uit 1832 werd aangeduid als “lustplaats”. Na de sloop hiervan in de negentiende eeuw kwamen er een boerderij en een buitenplaats met de naam *Welgelegen* voor in de plaats. De boerderij is in de jaren zestig van de vorige eeuw afgebroken.

Pachterswoning
Op 19 november kwam in dezelfde riolerings-sleuf, maar dan circa 30 meter oostelijker, een vloer met vierkante rode plavuizen tevoorschijn. De afmetingen ervan bedroegen 22 x 22 x 3 centimeter. De top van de vloer bevond zich op ruim 1 meter beneden straatniveau.

De vloer was 4,10 meter zichtbaar lang en 2,80 meter breed (zie foto rechts) en loopt waarschijnlijk verder door in het

↑ Overzicht van de vloer van een huis. Opname in zuidoostelijke richting.

profiel van de riolerings-sleuf. Aan de overige zijden was de vloer begrensd door één of twee rijen bakstenen.

Bij het afbreken van de vloer door een kraan bleek dat de plavuizen waren gelegen op een dubbele laag bakstenen, bestaande uit rode en gele IJsselstenen. Deze kunnen eveneens in de zeventiende of achttiende eeuw worden gedateerd. De bakstenen lagen op een laag houten planken. De planken hadden een breedte van 28 centimeter en een dikte van 3,5 centimeter. De planken lagen op hun beurt op houten liggers in de klei.

De vloer zal onderdeel van een huis zijn geweest. Volgens de kadastrale kaart uit 1832 bevond zich op die plek de pachterswoning. Dit huis is pas in de jaren zestig van de vorige eeuw afgebroken.

De archeologische resten van zowel het huis als de vloer konden helaas niet behouden blijven, omdat ze zich precies in het tracé van de nieuw aan te leggen riolering bevonden.

Datering blijft nog een vraag
Vraag blijft wanneer de gebouwen waarvan de resten zijn aangetroffen, precies zijn gebouwd. Op de stadsplattegrond van Goes van Zacharias Roman uit de zeventiende eeuw is op de onderzoekslocatie nog geen bebouwing weergegeven. Pas op de kadastrale kaart uit 1832 staan op de plek van de archeologische resten gebouwen aangegeven. Verder archiefonderzoek zou er misschien uitsluitsel over kunnen geven.

Met dank aan de heer J. Gunter uit Goes, die Erfgoed Zeeland van historische informatie heeft voorzien.

← Overzicht van de funderingen van een huis. Opname in oostelijke richting.

ZeeuwsFruitMuseum prikkelt de zintuigen

Janneke de Wit
adviseur musea Erfgoed Zeeland

Het ZeeuwsFruitMuseum, eerder Fruitteeltmuseum, heeft sinds 2018 stapsgewijs een metamorfose ondergaan. Het museum heeft behalve een nieuwe naam een nieuwe inrichting gekregen met een frisse uitstraling en een open depot. Het overtreft de verwachtingen van de bezoekers.

Om te beginnen werd het museumconcept vernieuwd. Het museum draait nu rond vier thema's die verwijzen naar de seizoenen: bloei, groei, oogst en snoei. Er is een open opstelling gekomen met een nieuw, fris en aansprekend interieur.

Twee jaar later werd ook de fruittuin aangepakt. Coördinator Nel Koopman: "De buitenruimte met onze boomgaard is een belangrijk onderdeel van het verhaal dat we hier willen vertellen. Er staan wel 170 verschillende fruitbomen, met elk seizoen een ander verhaal."

Open depot

Nog weer twee jaar later opende het museum zijn eigen inpandige open depot. Nel: "De externe depotlocatie waar onze collectie was opgeslagen

→ Kinderen krijgen een rondleiding in het museum en nemen een kijkje in het open depot.

moest leeg en er was geen geschikte nieuwe plek te vinden." Plan B was om de achterste zaal in het museum als open depot in te richten. Dat pakte verrassend goed uit. Nel: "Bezoekers vinden het open depot de leukste ruimte van het museum!"

Nieuwe naam

De volgende grote stap in de herpositionering van het museum kwam in 2023. Nel: "In 2023 zijn we verder gegaan onder de nieuwe naam ZeeuwsFruitMuseum. De oude naam Fruitteeltmuseum klinkt ouderwets, niet zo interessant, en

← De voorzijde van het museum aan de Biezelingsweg in Kapelle.

lijkt te verwijzen naar een museum voor fruittelers. Maar dat is het niet. Ons museum vertelt ook over de ecologische, economische, culturele en culinaire aspecten van fruit uit Zeeland. Fruit is een mooi thema waar je alle kanten mee op kunt. Denk aan gezondheid, recepten, innovaties, dieren in de boomgaard. Als mensen bij ons geweest zijn zeggen ze haast allemaal dat ze niet wisten dat hier zo'n leuk museum is! Het bezoek is dus anders dan mensen vooraf denken. Daarom ook de naamsverandering."

Imago

Naast de nieuwe naam is ook de communicatie en uitstraling naar buiten aangepakt. Nel: "De website was nog een beetje stoffig en ouderwets. Het paste niet meer bij ons nieuwe frisse imago." De nieuwe website van het ZeeuwsFruitMuseum is ontworpen door een jong en creatief designbureau uit Kapelle. De website speelt in op de zintuigen, is activerend en persoonlijk.

Ook in het museum zelf worden de zintuigen geprikkeld. Nel: "We zetten meer in op het proeven. We organiseren nu ook kinderfeestjes waar je smoothies kunt maken. We bieden bezoekers een veiling- of sap-arrangement aan. Verder gaan

→ In het museumcafé worden regelmatig bijeenkomsten gehouden.

we door met onze succesvolle snoei-, ent- en leifruitcursussen. Die zitten altijd vol. De activiteiten die we organiseren lopen goed en we zien de bezoekerscijfers stijgen."

Vrijwilligers

Nel vraagt wel aandacht voor de vrijwilligers. "We hebben een hoop deskundige mensen, maar zij worden een dagje ouder. Soms ontbreekt het aan mensen om onze plannen en ideeën uit te voeren. Vorig jaar zijn we vanwege het vrijwilligerstekort zelfs in de zomer op dinsdag gesloten geweest. We willen er dus graag

mensen bij hebben. We zoeken op dit moment specifiek gastheren en -vrouwen en vrijwilligers die snoeicursussen kunnen geven." Ook mensen die het leuk vinden om de website bij te houden zijn zeer welkom. Nel: "Eigenlijk is iedereen welkom!"

Doorgroeien

Het ZeeuwsFruitMuseum is een nieuwe weg ingeslagen en vormt een levendige en boeiende bestemming voor zowel lokale bewoners als voorbijgangers. De museummedewerkers bouwen de komende jaren verder aan dit concept en willen daarin doorgroeien. Vanaf mei gaat Nel Koopman met pensioen en neemt collega Inez Huisman het stokje over. Samen met pr-medewerker Corina Phaff is het museum klaar om in 2026 zijn dertigjarig bestaan te vieren. Benieuwd wat ze dan weer voor nieuws voor de bezoekers in petto hebben!

// Voor elk seizoen een ander verhaal

IN BEELD

Levende traditie

De straô is een traditie op Schouwen-Duiveland die jaarlijks terugkeert tussen half februari en maart. Ruiters voeren hun met strikken en bloemen versierde paarden door de branding. Zo'n zout zeebad was een goed middel om de paardenbenen en -hoeven te reinigen van ziektekiemen, nadat de dieren een winter op stal hadden gestaan. Na het zeebad keert de stoet terug naar het dorp, waar genoten kan worden van festiviteiten en lokale gerechten.

Lees meer over de straô op www.zeeuwseankers.nl/strao-op-schouwen

foto **Wesley Versteeg**

Begrijpt de computer binnenkort ook Zeeuws-Vlaamse dialecten?

Veronique De Tier
taalkundige bij het Instituut voor de Nederlandse Taal

Eind januari werd een nieuwe versie van *dialectloket.be* gelanceerd. Dit dialectplatform is al enkele jaren oud en was toe aan een update. Een van de belangrijkste wijzigingen vind je in het onderdeel ‘geluid’. Toen eind 2024 de applicatie ‘Gesproken Corpus van de Zuidelijk-Nederlandse Dialecten’ (GCND) werd gelanceerd, werden ruim driehonderd dialectopnames voorzien van ondertitels. Stemmen uit het verleden bevat ook Zeeuws-Vlaamse opnames. Hoog tijd dus om aandacht te besteden aan dit platform.

Oude dialectopnames
In de jaren zestig en zeventig maakte het Meertens Instituut in heel Zeeland dialectopnames. Ze zijn integraal te vinden op de website van het Meertens Instituut, maar kunnen ook via *dialectloket.be* beluisterd worden. De opnames zijn een kind van hun tijd, de kwaliteit is niet altijd optimaal: storende achtergrondgeluiden, informanten die hun taal proberen aan te passen, et cetera. Toch blijven ze een schat vol informatie over de taal van toen.

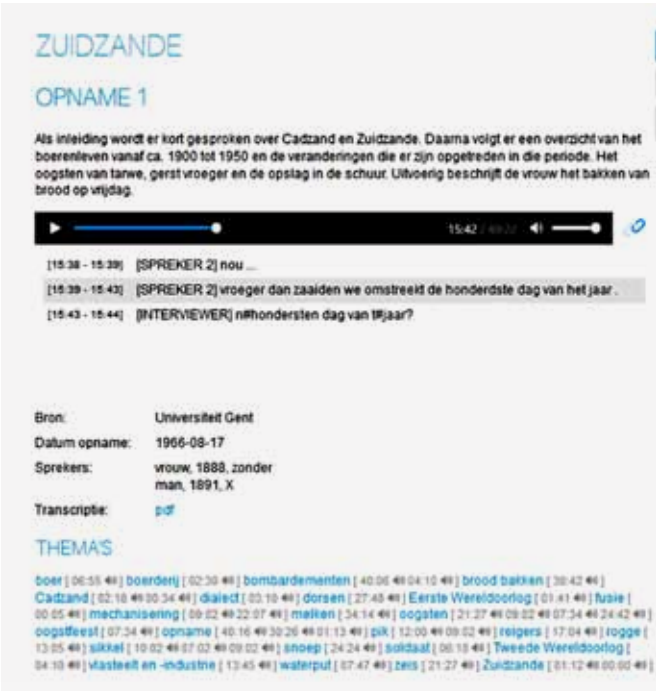
Zeeuws-Vlaanderen viel twee keer in de prijzen. De Universiteit Gent was ook geïnteresseerd in het Zeeuws-Vlaams en Johan Taeldeman maakte in de zomer van 1966 zijn Gentse opnames. Zoek je bijvoorbeeld Cadzand, dan lijkt het alsof er twee opnames zijn, eentje uit Gent en eentje uit Amsterdam, maar het gaat om dezelfde opname. De dialectopnames bleven lange tijd ‘een verborgen

schat’. Onderzoek doen vergde toen veel inspanning. De opnames geven niet alleen een mooie inblik in de dialecten van die tijd, maar ook in het Zeeuwse leven van toen. Elk onderwerp van het gewone leven komt wel eens aan bod.

Digitalisering en ontsluiting
Met de toenemende digitaliseringsmogelijkheden werd de verzameling toegankelijker. Ze werd onder andere gebruikt voor de tentoonstelling ‘Zeeuwse Klapbank’ (gelanceerd in 2006, nu nog te zien in het Belfortmuseum in Sluis). Het Meertens Instituut lanceerde ‘Soundbites’ in 2009, het dialectloket volgde in 2015. Later werden samenvattingen en thematische annotaties toegevoegd. Via de zoekmodule kun je nu gericht op zoek gaan naar bepaalde thema’s. Tik je ‘visserij’ in, dan kom je bijvoorbeeld in Breskens, Cadzand en Graauw terecht. Sommige opnames zijn al zo goed bewerkt, dat je zelfs direct kunt klikken op een specifiek fragment dat je wilt beluisteren.

In het kader van het project ‘Gesproken Corpus van de Zuidelijk-Nederlandse dialecten’ hebben studenten

↓ De dialectbanden van de Gentse universiteit | foto Woordenboek van de Vlaamse Dialecten.

↑ Dialectopname uit Zuidzande in dialectloket.be.

↑ Dialectopname uit Breskens met korte samenvatting, ondertiteling en thema's.

de opnames volledig uitgeschreven via een bepaalde methode: een transcriptie die vrij dicht bij het dialect ligt en een die wat beter aansluit bij het Nederlands. Die laatste laag loopt nu mee met de dialectopnames. Vrijwilligers corrigeerden de transcripties, aangezien jongere studenten niet altijd vertrouwd zijn met de dialecten van toen. In totaal zijn nu 430 uur van de collectie getranscribeerd en ondertiteld.

Hoe zoek ik de dialectopnames voor Zeeland?
Om de Zeeuwse opnames te beluisteren, ga je naar de website *dialectloket.be* en kies je ‘zoek op plaats/inhoud’. Rechts in je zoekscherm tik je bijvoorbeeld Zuidzande in. De man praat vooral over de landbouw, de vrouw over brood bakken. In Breskens gaat het over de visserij, het

↑ De Zeeuwse Klapbank, een tentoonstelling over Zeeuwse dialecten met fragmenten uit de dialectopnames.

toerisme, ... Ben je bijvoorbeeld alleen geïnteresseerd in garnalen, dan kun je onder de opname zien waar het fragment over de garnalen begint, en daar direct heen gaan.

De toekomst: spraaktechnologie
De opnames zijn natuurlijk niet enkel voor geïnteresseerde dialectliefhebbers van belang. De transcripties doen vooral dienst voor taalkundig onderzoek. Niet zichtbaar op *dialectloket.be* is de taalkundige informatie over zinspatronen en woordsoorten. Die helpt taalkundigen bij hun onderzoek naar grammaticale patronen in de dialecten. En het biedt zelfs perspectieven voor taaltechnologen. Taalvariatie is nu nog een grote uitdaging voor spraakherkenners. Die slagen er nog niet in om de instructies van niet-standaardtaalsprekers te begrijpen. Met de geluidsopnames en de tekstweergave ervan kunnen spraakherkenners ‘getraind’ worden om dialecten te herkennen. Misschien kan onze smartphone binnenkort wel een antwoord geven op de Zeeuwse instructies *oemoemenoe*.

Bronnen
Van Daele, P., Oude Zeeuwen aan het woord, in: *Nehalennia* 191 (2016), blz. 13-14.
ivdnt.org/actueel/nieuws/lancering-gesproken-corpus-van-de-zuidelijk-nederlandse-dialecten

Verhalen uit het Zeeuws Archief

Een standbeeld voor Mezger

Carolien van de Kreeke
communicatiemedewerker Zeeuws Archief

Langzamerhand stromen de Zeeuwse badplaatsen weer vol toeristen. Een populaire badplaats is Domburg. Iemand die aan die populariteit zeker bijgedragen heeft, is de wereldberoemde arts Johann Georg Mezger.

Pas aan het begin van de negentiende eeuw kwam er, vooral bij rijke mensen, belangstelling om naar zee te trekken. Dit was niet om te recreëren, maar voor de heilzame werking die het zeewater zou hebben. Het hielp onder meer tegen zenuwziektes, krampen, zwellingen en huidziektes. De badplaats Domburg ontwikkelde zich tot een waar gezondheidsoord. Mede dankzij Mezger.

← Wilhelm fürst zu Wied (1845-1907) en Marie der Nederlanden (1841-1910) met hun kinderen Friedrich (1872-1945), Wilhelm (1876-1945), Victor (1877-1946), Louise (1880-1965) en Elisabeth (1883-1938), (deels) patiënten van de onder meer in Domburg werkzame dr. J.G. Mezger, 1896 | Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata, Aanwinsten, nr. 352-245.

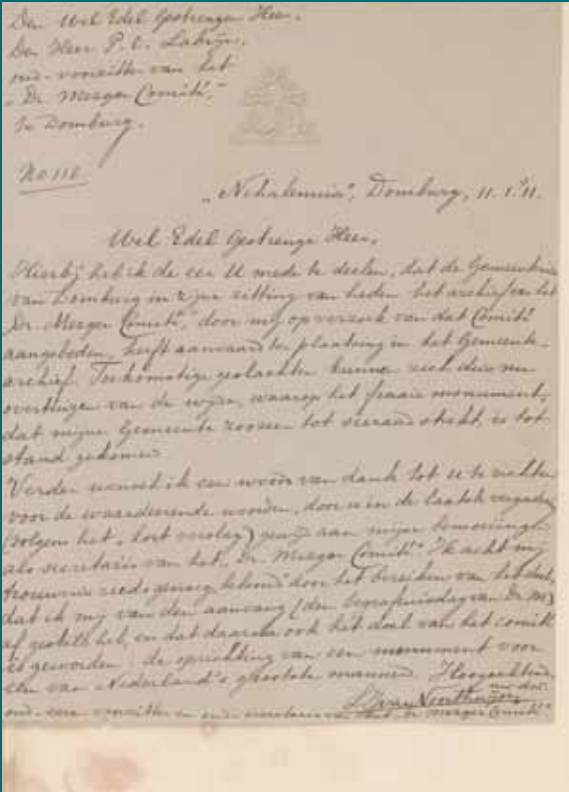

↑ Marie der Nederlanden (1841-1910), echtgenote van Wilhelm zu Wied neemt bij haar voordeur afscheid van haar arts (tevens vriend van de familie) dr. J.G. Mezger, circa 1887 | Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata, Aanwinsten, nr. 352-199.

← De buste van dr. Joh.G. Mezger (1838-1909), medicus en fysiotherapeut, in een plantsoen op Het Groentje te Domburg, circa 1988 | Zeeuws Archief, Historisch-Topografische Atlas Veere (HTAV), nr. 2350.

Gouden duimen
Mezger werd in 1838 in Amsterdam geboren. Hij volgde een gymnastiekopleiding aan de 'Inrichting voor Gymnastiek', waar hij ervaring opdeed met de behandeling van scoliose. Vervolgens studeerde hij medicijnen in Leiden. Mezger wordt gezien als de grondlegger van de fysiotherapie. Tegen de gewoonte in om gekwetste lichaamsdelen stijf in te zwachtelen en absolute rust voor te schrijven, behandelde hij deze met wrijven, knijpen en bekloppen. Zijn 'gouden duimen' bezorgden hem internationale naamsbekendheid en patiënten uit heel Europa kwamen naar hem toe.

Mezger kwam in Zeeland terecht dankzij zijn (tweede) huwelijk, in 1874, met de Middelburgse Pieterella Borsius. In 1886-1887 liet hij in Domburg vakantieverblijf *Villa Irma* bouwen, waar hij in de zomermaanden verbleef en vele patiënten, uit binnen- en buitenland en uit alle lagen van de maatschappij, behandelde. De sterrenstatus van

ARCHIEF ONLINE

In het archief van Stad en Gemeente Domburg (1555-1966) is de gehele correspondentie van het Comité Dr Mezger Herdenking bewaard gebleven en online in te zien. De tekst op de laatste pagina luidt: "Hiermee heb ik de eer u mede te delen, dat de gemeenteraad van Domburg in zijne zitting van heden het archief van het 'Dr. Mezger Comité' ... heeft aanvaard ter plaatsing in het gemeentearchief. Toekomstige geslachten kunnen zich dus nu overtuigen van de wijze, waarop het fraaie monument, dat mijne Gemeente zozeer tot sieraad strekt, is tot stand gekomen."

Mezger betekende een belangrijke stimulans voor het Walcherse 'vreemdelingenverkeer'. Hij prees het eiland ook aan. Zo deelde hij tijdens een verblijf in Parijs Franstalige exemplaren uit van de *Gids door Walcheren*, een uitgave van de in 1892 opgerichte 'Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer in Walcheren'. Domburg werd in de toeristische gids aangeprezen als rust- en herstellingsoord.

↑ De door J.G. Mezger te Domburg gebouwde *Villa Irma*, circa 1922 | Zeeuws Archief, Historisch-Topografische Atlas Veere (HTAV), nr. 2599.

Kritiek op Domburg

De wonderdokter was ook kritisch over deze locatie. Hij dreigde uit Zeeland te vertrekken, omdat hij vond dat zijn hooggeplaatste patiënten vaak onheus bejegend werden. Een vorstelijke familie werd 4.000 gulden gevraagd voor de huur van een villa voor zes weken in Domburg, terwijl een vergelijkbaar onderkomen in Scheveningen voor het hele seizoen hoogstens 1.100 gulden kostte. Andere kritiek betrof het comfort, want aan 'reinheid' en een 'vriendelijke behandeling en voorkomendheid' bleek het in Domburg vaak te ontbreken.

Ook het gemeentebestuur kreeg er van Mezger van langs. Aan het schoonhouden van de straten werd niet de nodige zorg besteed en de afvoer van fecaliën was sterk aan verbetering toe. Volgens Mezger waren er geen "weidsche hotels" nodig, maar slechts "zindelijke, goede verblijven, waar men de mensen heusch bejegt en niet louter beschouwt als melkkoeien". Overigens achtte hij een "stroom van plezierreizigers niet nuttig", zelfs de aanleg van een tramweg was in zijn ogen ongewenst. Het ging hem om de zuivere, gezonde en krachtgevende lucht, de baden en de mooie omgeving.

Bijdragen zien we erkentelijk tegemoet

Mezger overleed in 1909, op zeventigjarige leeftijd, in Parijs. Hij werd in Oostkapelle begraven. Na zijn overlijden werd een comité "tot het oprichten van een gedenkteken voor wijlen Dr. J.G. Mezger", ofwel het comité 'Mezger Herdenking' opgericht. Dit werd gevormd door de heren L.J. van Voorthuysen, burgemeester van Domburg, P.C. Labrijn, voorzitten van de Vereeniging tot bevordering van de Badplaats Domburg, A. Lantsheer, wethouder van Oostkapelle, W. Kesteloo, wethouder van Domburg, en J. Scheele, lid van de gemeenteraad van Domburg.

De voorstellen van het comité werden voorgelegd aan mevrouw Mezger en de kinderen. Zij bleken unaniem voor een standbeeld of buste. Aan de voorstellen voor "het

FOTO'S VAN PATIËNTEN VAN DR. MEZGER

Het Zeeuws Archief beheert een unieke collectie portretfoto's die patiënten hun dokter uit dankbaarheid schonken. De foto's zijn te bekijken in de Beeldbank van het Zeeuws Archief. www.zeeuwsarchief.nl

↑ Het standbeeld van dr. Mezger op Het Groentje te Domburg, circa 1935 | Zeeuws Archief, Verzameling Beeld en Geluid, nr. 341-236.

funderen van eener stichting of tot het stichten van een zeeboulevard of sportterrein" konden zij "hun sympathie niet schenken". De familie benadrukte ook dat als "de kwestie aanleiding mocht geven tot eenige moeilijkheid, zij dan liever hebben, dat er niets gebeurt". Maar blijkbaar ging het plan voor een borstbeeld of buste door en het comité stelde een plan op om geld in te zamelen. Er werd een brief opgesteld, waarvan de inhoud zorgvuldig geformuleerd werd. "(...) Het comité meent dat het u, als oud-patiënt, of als vriend (of beide) van de overledene, niet anders dan aangenaam kan zijn, te worden uitgenodigd tot het schenken eener bijdrage voor eene buste op passend voetstuk (...)"

Verderop in de brief stond genoteerd dat "alle bijdragen, ook de kleinste, erkentelijk tegemoet gezien worden". De brief werd ook in het Engels, Frans en Duits vertaald. Het controleren van de adressen was een hele klus. En ook het selecteren van de kunstenaar die de buste mocht gaan maken, werd heel serieus genomen. Uiteindelijk realiseerde beeldhouwer August Falise het borstbeeld, dat in september 1910 op Het Groentje in Domburg onthuld werd.

Fotowedstrijd

Wat betekent erfgoed voor jou?

Met hart voor erfgoed zetten wij ons al jaren in om het Zeeuwse erfgoed zichtbaar en beleefbaar te maken en ervoor te zorgen dat ook toekomstige generaties ervan kunnen genieten.

Wij zijn benieuwd wat erfgoed voor jou betekent! Heeft een bepaald schilderij of monument bijzondere betekenis voor jou? Of juist een landschap of een archeologische vondst? Of voel je meer bij een speciale traditie of een ambacht?

Doe mee!

Leg op beeld vast wat erfgoed voor jou betekent en stuur je foto met toelichting voor 1 juli 2025 in naar zeeuws erfgoed@erfgoedzeeland.nl. De drie winnende foto's krijgen een plek in het najaarsnummer van *Zeeuws Erfgoed*!

Uit de collectie van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen

Kaart uit 1761 van de rivieren Essequibo en Demerary

Peter van Druenen
voorzitter Zeeuws Genootschap

Ik ben altijd overmatig geïnteresseerd in de cijfertjes achter historische processen. Het gevaar bestaat dan altijd dat er – omdat het zo leuk is – te veel nadruk wordt gelegd op de kwantiteit en dat de verhalen erachter verwaarloosd worden, terwijl daarmee juist de geschiedenis tot leven kan worden gebracht.

Een prachtig voorbeeld van een bron die uitlokt tot het eerste maar ook de vinger kan leggen op belangrijke maatschappelijke processen uit het verleden die tot op de dag van vandaag doorwerken, is de kaart van de rivieren Essequibo en Demerary uit de periode 1749-1761, te vinden in de Zelandia Illustrata van het Zeeuws Genootschap. In die jaren was het gebied rondom deze rivier Nederlands bezit. Tegenwoordig maakt het deel uit van Brits Guyana.

De getekende kaart is een kopie uit 1761 van een kaart uit 1749, gemaakt in opdracht van Laurens Storm

→ Kaart van de rivieren Essequibo en Demerary, 1749 (origineel) – 1761 (kopie door J. Massol). De kopie is door het Genootschap aangekocht in 1863 | Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata, nr. ZI-I-1624.

van 's Gravesande, de toenmalige commandeur van Guyana namens de West-Indische Compagnie. De kaart

geeft een nauwkeurig beeld van de loop van de rivieren. De Essequibo heeft daarbij de vorm van een grote,

breed vertakte boom. De tekenaar heeft het beeld een klein beetje gekanteld, waardoor de 'boom' recht

staat, wat te zien is aan de windroos, rechts van het midden op de kaart.

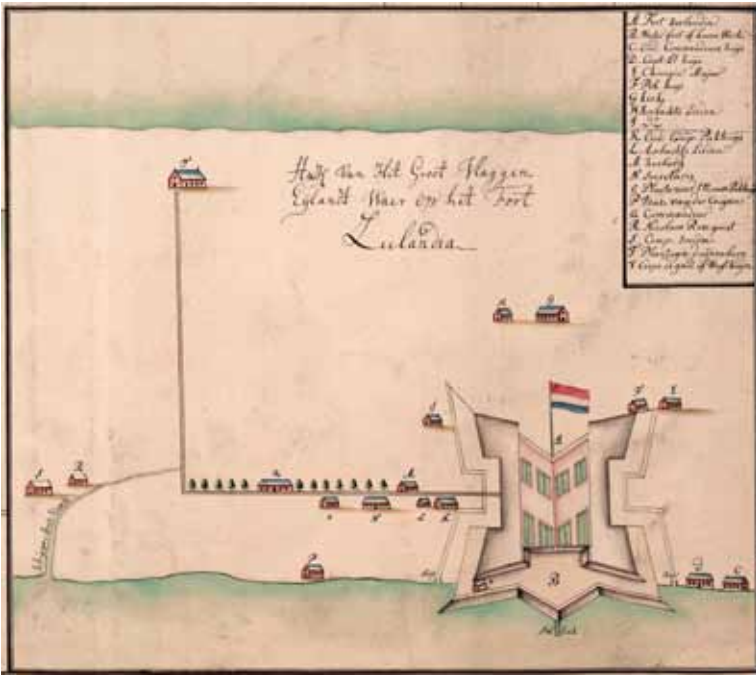
Het meest bijzonder echter is de gedetailleerde informatie die op de kaart is weergegeven. Rechtsonder is de detailkaart te zien van het Fort Zeelandia, dat op een van de eilanden in de monding van de Essequibo was gebouwd. De tabel links geeft het aantal grondeigenaren langs de Demerary aan, de oppervlakte van

↓ Inzet met de gegevenstabel.

← Inzet met plattegrond van Fort Zeelandia.

hun grond, inclusief de vermelding of die al in cultuur was genomen of niet. De tabel rechts biedt informatie over de plantages in het gebied, de grondeigenaren, de gewassen en de mensen die er werkzaam waren, de "slaven". De cijferfreak duikt daar uiteraard meteen in en leert dat er in het gebied 110 plantages waren: 46 aan de oostzijde van de rivier, 49 aan de westzijde en 15 op de eilanden. De meest genoemde culturen waren "coffij, cacao, suiker en broodt". Iets meer dan de helft van de eigenaren had doorgegeven hoeveel "slaven" er werkzaam waren: 2250 totaal.

Bronnen als deze kaart zijn vanwege de geografische en vooral cijfermatige informatie bij uitstek geschikt om als basis te dienen voor verder onderzoek naar het slavernijverleden. Het kennen van de cijfers is echter slechts het begin. Het verwerven van veel meer kennis dan we nu al hebben over de geschiedenis achter de cijfers, zou helpen om de moeizame discussies hierover weer de vaart te geven die ze verdienen.

Aenwyking der Plantagien			
Plantagien oost Zyde	Eygenaers	Slaven	Culture
1. N. N.	Compagnie Brandvacht	4	
2. N. N.	Jan Grootendoff		
3. N. N.	W. N. N.		
4. N. N.	W. N. N.		
5. N. N.	W. N. N.		
6. N. N.	W. N. N.		
7. N. N.	W. N. N.		
8. N. N.	W. N. N.		
9. N. N.	W. N. N.		
10. N. N.	W. N. N.		
11. N. N.	W. N. N.		
12. N. N.	W. N. N.		
13. N. N.	W. N. N.		
14. N. N.	W. N. N.		
15. N. N.	W. N. N.		
16. N. N.	W. N. N.		
17. N. N.	W. N. N.		
18. N. N.	W. N. N.		
19. N. N.	W. N. N.		
20. N. N.	W. N. N.		
21. N. N.	W. N. N.		
22. N. N.	W. N. N.		
23. N. N.	W. N. N.		
24. N. N.	W. N. N.		
25. N. N.	W. N. N.		
26. N. N.	W. N. N.		
27. N. N.	W. N. N.		
28. N. N.	W. N. N.		
29. N. N.	W. N. N.		
30. N. N.	W. N. N.		
31. N. N.	W. N. N.		

DRIEVEUREN

Tommy van Kemseke, *De armen- en wezenzorg in het Land van Hulst, 1326-1795* (uitgave in eigen beheer, 2023), 454 pag., gebonden.

Hulstenaar Van Kemseke schreef dit werk omdat het thema armoede weer volop in de politieke belangstelling staat. Het boek begint rond 1326 en loopt tot 1795. In die periode waren er in het Land van Hulst drie plaatsen waar zorg werd gegeven: Hulst, Sint Jansteen en het Hulsterambacht.

Volgens de eerste stadsrekeningen van Hulst waren er niet veel armen of daklozen in Hulst of het Hulsterambacht. Dat veranderde. Door de vele oorlogshandelingen verbleven er in Hulst meer en meer armoedzaaiers. Zij waren achtergelaten door de militairen die van slagveld naar slagveld trokken en daarbij konden de soldaten hun vrouw en/of kinderen niet meenemen. Die bleven dus in de buurt en kwamen ten laste van het Heilig Geesthuis, diaconie, armbesturen of het weeshuis.

Dat men in de periode voor 1795 als arme bewoner of wees niets in te brengen had, spreekt tot de verbeelding. Het geloof had daar een groot aandeel in, want was men wees en gedoopt in de katholieke religie, dan was het de bedoeling om in een katholiek gastgezin op te groeien. De diaconie was daar echter op tegen en liet de wezen opgroeien in een gereformeerd gastgezin. De katholieken hadden in die tijd weinig in te brengen in het sociale en economische gebeuren. De mensen die leefden van de 'onderstand' moesten zoveel mogelijk ter kerke gaan. Geen kerkdienst bijwonen betekende dat je bij de broodbedeling niets kreeg.

Helaas staan er weinig afbeeldingen in het boek. Dat hangt samen met het feit dat er tussen 1326 en 1795 niemand een tekening of prent heeft gemaakt van de straten van Hulst, Sint Jansteen en het Hulsterambacht.

Adri de Looft, *Van Kinnehoeve tot Slikhoek, boerderijen op Noord-Beveland 1598-1976* (Krabbendijke: Van Velzen, 2024), 800 pag., geïllustreerd met foto's en 19 Hattinga-kaarten 'der Eilanden Noordbeveland, Wolphartsdyk en Oostbeveland', ISBN 978-90-7069-769-3.

Hij was er veertien jaar mee bezig en zag in de tussentijd mede-onderzoekers Otto Hoogerhuis en Lo Jansen wegvallen door overlijden. Maar Adri de Looft, geboren in Geersdijk en woonachtig in Kapelle, maakte het af, een boek over de geschiedenis van Noord-Bevelandse boerderijen. Het resultaat mag er zijn. Een boekwerk van 800 pagina's over 160 Noord-Bevelandse boerderijen uit bijna vier eeuwen.

Ten behoeve van het drie kilo wegende boek maakte Adri de Looft 40.000 foto's van oude documenten om zijn onderzoek thuis op de computer te kunnen voortzetten. Voor zijn onderzoek bracht hij ook veel tijd door in de archiefruimte van de gemeente Noord-Beveland. Om alle benodigde informatie te verzamelen heeft De Looft behalve van het gemeentelijk archief, Kadaster en Nationaal Archief, onder meer gebruikgemaakt van waterschapsarchieven, trouw- en begraafboeken en mondelinge informatie van familieleden.

Van Kinnehoeve tot Slikhoek begint bij de bedijking van Noord-Beveland in 1598 en eindigt in 1976, het jaar van de ruilverkaveling. De Looft somt ook de droge gegevens van de boerderijen op: wie was de eigenaar, hoe groot was het perceel, enzovoort. Dat maakt *Van Kinnehoeve tot Slikhoek* een naslagwerk. Verder is het ook een geschiedenisboek, voorzien van foto's. Want Adri de Looft beschrijft ook verhalen en begint zijn boek met een uiteenzetting over het ontstaan van de polders en de soorten landbouwgewassen. De schrijver trakteert de lezer bij vrijwel elk hoofdstuk op anekdotes.

De gemeente Noord-Beveland heeft de totstandkoming van het boek mede gefinancierd. Adri deed al het werk vrijwillig. Hij werd voor zijn inspanningen beloond met de gemeentepening.

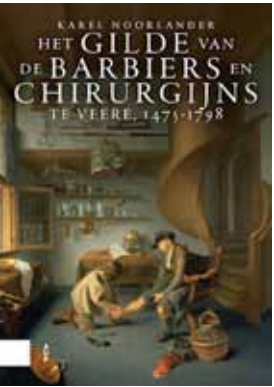
Wim van Gorsel
ZB Bibliotheek van Zeeland

Karel Noorlander, *Het gilde van de barbiers en chirurgijns te Veere, 1475-1798* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2024), 320 pag., geïllustreerd, ISBN 978-90-4856-405-7.

Veere had van 1475 tot 1798 een gilde van barbiers en chirurgijns, gewijd aan de heiligen Cosmas en Damianus. Karel Noorlander, huisarts in ruste, beschrijft de opkomst en ondergang van dit gilde tegen de achtergrond van de toen heersende opvattingen over ziekte, gezondheid en de geschiedenis van de stad. Hij baseert zich daarbij op verschillende archiefbronnen.

De relatie tussen gilde en overheid was vastgelegd in privilegebrieven. Er werden strenge eisen gesteld aan wie lid van het gilde mocht worden. De zeventiende-eeuwse rekeningenboeken, een notulenboek van het gilde, de schepenaktenboeken en de stadsrekeningen geven inzicht in de geschiedenis van het gilde: het aantal leden, hun instrumentarium, bezigheden, zorgen en de relatie met het Middelburgse gilde. De pestmeester speelde als gildelid een belangrijke rol bij epidemieën, de stadschirurgijn bij de armenzorg, in het gasthuis en bij wond- en lijkschouwingen. De neergang van Veere in de achttiende eeuw wordt weerspiegeld in het wegwijnen van het gilde uitmondend in de opheffing ervan in 1798.

Karel Noorlander was huisarts te Koudekerke. In 2014 heeft hij het mastertraject Geschiedenis der Geneeskunde behaald. Samen met Hans Sakkers schreef hij *Koudekerke in de Tweede Wereldoorlog* en *Voor Marcelle. Brieven van de huisarts in Zoutelande tijdens de Slag om de Schelde*.

MELD JE VONDST!

Via het Meldpunt van Erfgoed Zeeland kan een melding gedaan worden over een archeologische bodenvondst. Vaak wordt een vondst gedaan na graafwerkzaamheden, het ploegen van het land of tijdens archeologisch onderzoek. Het kan gaan om een losse vondst als een gesp of een schaal, of om een archeologisch spoor als een fundering of een verkleuring in de bodem.

Ook strandvondsten vallen hieronder. Scherven van aardewerk, stukken van dakpannen en brokstukken bouwsteen. Ze dragen allemaal bij aan het achterhalen van een stukje van onze geschiedenis!

Via het Meldpunt kunnen ook meldingen gedaan worden over gebouwd en landschappelijk erfgoed in Zeeland. Het kan gaan over bedreigd, ondergewaardeerd of onbekend gebouwd of landschappelijk erfgoed. Onder erfgoed vallen alle voorwerpen, gebouwen en landschappen die een onderdeel (kunnen) zijn van de geschiedenis van ons land en een verhaal vertellen over hoe het vroeger op die locatie was.

Vondsten kunnen gemeld worden via:
www.erfgoedzeeland.nl/meldpunt.

COLOFON

Zeeuws Erfgoed – magazine voor erfgoedliefhebbers is een uitgave van *Erfgoed Zeeland* en verschijnt twee keer per jaar.

ISSN 1570-5005

Jaargang 24 nr. 1 | april 2025

Redactie: Erfgoed Zeeland
Eindredactie: Jeanine Dekker (dekker van broekhoven)

Vormgeving: Jan van Broekhoven (dekker van broekhoven)

Druk: Media58

Illustraties: Erfgoed Zeeland, tenzij anders vermeld

Aan dit nummer droegen bij: Wilco Blaak, Elma Berman, Conny Boersma, Piet Bruinooge, Saskia Buitenkamp, Peter van Druenen, Wim van Gorsel, Anne Hobbel, Hans Jongepier, David Koren, Carolien van de Kreeke, Eva Luijkx, Martijn van Poecke, Veronique De Tier, Jan van de Voorde, Janneke de Wit en Peter Zwemer.

Erfgoed Zeeland is het centrale aanspreekpunt en samenwerkingspartner voor het erfgoed in Zeeland. De activiteiten van Erfgoed Zeeland worden onder andere mogelijk gemaakt door de Provincie Zeeland.

Looierssingel 2
Postbus 49
4330 AA Middelburg

+31 (0)118 670 870
info@erfgoedzeeland.nl
www.erfgoedzeeland.nl

VOLG ONS

STEUN ONS

Erfgoed Zeeland staat voor het beschermen, benutten en beleven van erfgoed. Samen met de vele andere erfgoedorganisaties in Zeeland richten wij ons op een goed functionerende erfgoedzorg. Dit met de steun van onze donateurs. Donateur worden kan al voor 17,50 euro per jaar. Je kunt ons ook eenmalig steunen met een gift op bankrekeningnummer NL75 RABO 0335 0886 00 ten name van Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland.

Meer weten?

Kijk op www.erfgoedzeeland.nl/steun-ons.

Reacties en ledenadministratie

Reacties en wijzigingen graag digitaal via zeeuws@erfgoedzeeland.nl of via de postbus.

Het auteursrecht van *Zeeuws Erfgoed* (gehele uitgave) berust bij Erfgoed Zeeland; van externe bijdragen bij de auteurs. Gehele of gedeeltelijke overname of publicatie van artikelen is uitsluitend toegestaan met bronvermelding na toestemming van Erfgoed Zeeland en de rechthebbende(n). Erfgoed Zeeland streeft er met de uiterste zorgvuldigheid naar om voorafgaand aan het moment van publicatie contact op te nemen met de rechthebbende(n). Mochten personen of instanties als rechthebbende(n) alsnog niet benaderd zijn, dan kunnen zij hiervoor contact opnemen met de redactie. Erfgoed Zeeland kan op geen enkele wijze aansprakelijk worden gesteld voor door derden aangeleverd beeldmateriaal waarop auteursrecht berust.

MOnuMENTaal

Vermoedelijk introduceerden de Romeinen de fruitteelt in onze provincie. Eeuwenlang ging het vooral om kleinschalige activiteiten, zoals teelt in kloostertuinen, op landgoederen en in boomgaarden op boerenerven. Het fruit was met name bestemd voor eigen consumptie en voor de handel. Grootschalige commerciële fruitteelt

kennen we pas sinds begin twintigste eeuw. Het landschap veranderde hierdoor ingrijpend. Rond 1950 besloeg de fruitteelt in Zeeland ongeveer 5.000 hectare, waarmee deze – met name in Zuid-Beveland – een belangrijke plek innam. Gemeten naar de oppervlakte van de provincie heeft Zeeland op dit moment de meeste fruitteelt in Nederland. | foto Landwinkel de Plantage

